

**AFGANİSTAN'DA HAŞHAŞ ÜRETİMİNİ
SONLANDIRMA POLİTİKALARININ ANALİZİ**

Mohammad Sharih SHİWAN

**Yüksek Lisans Tezi
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı
Tarım Politikası ve Yayım Bilim Dalı
Prof. Dr. Fahri YAVUZ**

2017

Her hakkı saklıdır

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AFGANİSTAN'DA HAŞHAŞ ÜRETİMİNİ SONLANDIRMA
POLİTİKALARININ ANALİZİ**

Mohammad Sharih SHIWAN

**TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
Tarım Politikası Bilim Dalı**

**ERZURUM
2017**

Her hakkı saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY FORMU

AFGANİSTAN'DA HAŞHAŞ ÜRETİMİNİ SONLANDIRMA
POLİTİKALARININ ANALİZİ

Prof. Dr. Fahri YAVUZ danışmanlığında, Mohammad Sharif SHIWAN tarafından hazırlanan bu çalışma, 11/07/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Tarım Politikası ve Yayım Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak ~~oybirliği /oy çokluğu (.../...)~~ ile kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Fahri YAVUZ

Üye : Doç. Dr. Adem AKSOY

Üye : Yrd. Doç. Dr. Serap BEDİR

İmza :

İmza :

İmza :

Yukarıdaki sonuç;

Enstitü Yönetim Kurulu'nun ~~20.07/2017~~ tarih ve ~~.29...../.38.....~~ nolu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Cavit KAZAZ
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaklardan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak olarak kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖZET

Yüksek lisans Tezi

AFGANİSTAN'DA HAŞHAŞ ÜRETİMİNİ SONLANDIRMA POLİTİKALARININ ANALİZİ

Mohmmad Sharih SHİWAN

Atatürk Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı
Tarım Politikası Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Fahri YAVUZ

İnsanların hayatını tehdit eden haşhaş, tüm dünya sağlık sistemleri tarafından büyük bir yük olarak algılanmaktadır. Dünyada 247 milyon kişinin uyuşturucu bağımlısıdır. Uyuşturucudan dolayı yıllık 187 bin kişi hayatını kaybetmektedir. Başta ABD ve NATO üyeleri olmak üzere dünya ülkeleri bu problemi çözmek amacıyla üretimi sınırlandırarak arzı azaltma çabaları içerisindeyler. Afganistan, dünya haşhaş piyasasının 1990'lı yıllardan beri lideri olduğu için, 2001'de Taliban'ın yıkılmasıyla NATO ve ABD tarafından haşhaş üretimini sonlandırma politikaları farklı şekillerde uygulanmaya başlamış ve hala devam etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Afganistan'ın Uyuşturucuyla Mücadele Bakanlığı, Kırsal Kalkınma Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı iş birliği ile uygulanan politikaların amaçları doğrultusunda ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktır. Çok çeşitli kaynaklardan temin edilerek bu çalışmada kullanılan veriler, 2000'den 2015'e kadar bölgeler bazında haşhaş fiyatı, haşhaş üretim miktarı ve alanı ve ürünlerin fiyatı, kukla olarak uygulanan politikalar ve bölgelerden oluşmaktadır. Çalışmanın sonuçları uygulanan politikalar arasında İyi Performansı Takdir Etme ve Alternatif Geçim'in haşhaş sonlandırmasında etkili olduğunu ve geri kalan politikaların başarısız olduğunu göstermiştir. Bunun yanında, haşhaş üretiminde bölgelerin arzının fiyat elastikiyeti ve güvenlik şartlarının etkili olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla iyi yönetim ve güvenlik başta olmak üzere tasarlanacak politikalarda bölgenin haşhaş arz elastikiyeti dikkate alınması önerilmektedir.

2017, 71 sayfa

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Haşhaş üretimi, sonlandırma politikaları

ABSTRACT

Master Thesis

AN ANALYSIS ON TERMINATING POLICIES OF OPIUM PRODUCTION IN AFGHANISTAN

Mohammad Sharih SHIWAN

Atatürk University
Graduate Institute for Natural Sciences
Department of Agricultural Economics
Major in Agricultural Policy and Extension

Supervisor: Prof. Dr. Fahri YAVUZ

Poppy is a threat to human lives, which is seen as a major burden on the whole world's health systems. Globally, 247 million people are addicted to drugs. 187 thousand drug-related deaths are reported annually. The countries such as USA and NATO members, are in the process of reducing supply by limiting its production to solve this problem. Poppy is one of the drugs uses in the world. Since the 1990's, Afghanistan is the world leading producer and supplier of opium. After the collapse of the Taliban in 2001, NATO and the USA begun to implement opium production termination policies in different forms, and some of these policies are still on going. The aim of this study is to investigate and examine the effectiveness of the policies implemented in Afghanistan within the framework of the Ministry of Counter-Narcotic, Ministry of Rural Affairs and Ministry of Agriculture and livestock. The data have been collected from different sources and then used in this study, include regional basic opium price, production and cultivation area, the price of related products implemented policies and zones as dummy variable from 2000 to 2015. The results of the study showed that among the implemented policies, Good Performer Initiative and Alternative Livelihood were effective in poppy termination and other policies were failed. Also, it has been found that the supply of poppy-producing regions is dependent on the price elasticity and safety conditions. Therefore, in addition good management and safety it is proposed to consider the poppy supply elasticity of the region in the policies making.

2017, 71 pages

Keywords: Afghanistan, opium production, counter-narcotic policies

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmanın yürütölmesinin her aőamasında bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen danıőmanım Sayın Prof. Dr. Fahri YAVUZ'a, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen ve her zaman yanımda olduklarını hissettiğim başta babam olmak üzere tüm aileme ve tez yazma esnasında bana destek veren lisansüstü öğrenci arkadaşlarım Aziz ARSALAN ve Makbule ÇETİNKAYA'ya sonsuz teőekkürlerimi sunarım.

Mohammad Sharih SHİWAN

Temmuz, 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	v
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vi
ÇİZELGELER DİZİNİ	vii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Kapsam.....	3
1.2. Amaç	4
2. KAYNAK ÖZETLERİ	5
3. MATERYAL ve METOT	16
3.1. Materyal.....	16
3.2. Metot	16
4. ARAŞTIRMA BULGULARI	20
4.1. Haşhaşın Tarihçesi	20
4.2. Haşhaşın Sınıflandırılması	21
4.3. Bitkisel Özellikleri	22
4.4. Dünyada Haşhaş Üretim Durumu	22
4.5. Afganistan'ın Haşhaş Üretimi.....	24
4.6. Uygulanmış ve Uygulanmakta Olan Politikalar.....	25
4.7. Bölgeler Düzeyinde Haşhaş Üretim Durumu ve Uygulanan Politikalar	28
4.8. Analiz Sonuçları	47
5. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	65
KAYNAKLAR	69
ÖZGEÇMİŞ	72

KISALTMALAR DİZİNİ

CARD-F	: Kapsamlı Kırsal Kalkınma Kolaylıklar Programı
CSO	: Afganistan İstatistik Merkezi
MCN	: Afganistan'ın Haşhaşla Mücadele Bakanlığı
SİGAR	: Afganistan'ın Yeniden Yapılanması için Özel Müfettiş
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNAIDS	: Bileşik Milletlerin HIV ve AIDS Programı
UNODC	: Bileşik Milletlerin Suç ve Uyuşturucu Ofisi

ŞEKİLLER DİZİNİ

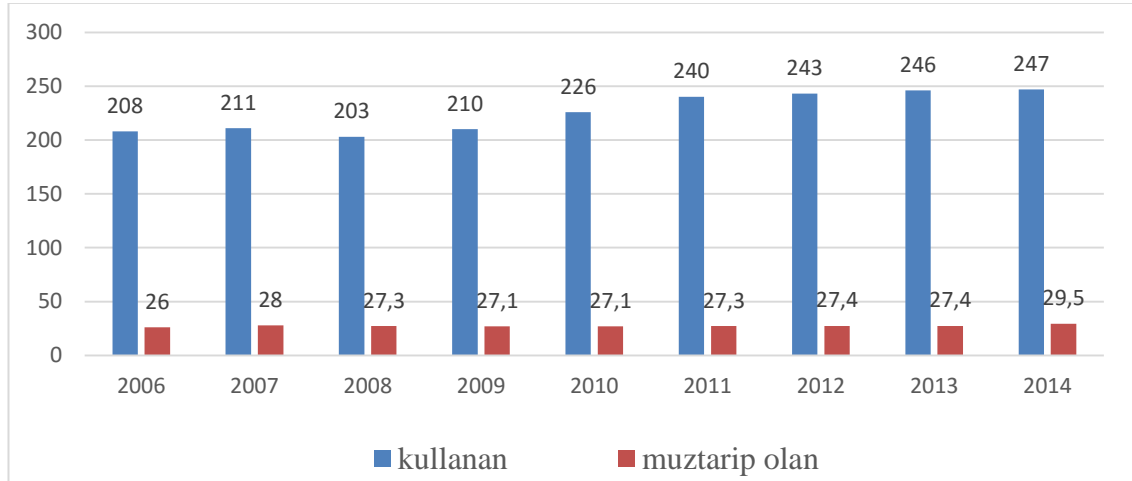
Şekil 1.1. Dünya uyuşturucu kullanım trendi	1
Şekil 4.1. Yıllar itibariyle dünya yasa dışı haşhaş üretimi yapan ülkeler	23
Şekil 4.2. Afganistan'ın yıllara göre haşhaş üretimi ve fiyatı.....	24
Şekil 4.3. Bölgelere göre haşhaş üretim alanı.....	25
Şekil 4.4. Kuzey Doğu haşhaş üretim alanı ve fiyatı.....	29
Şekil 4.5. Haşhaş üretim alanı ve uygulanan haşhaşla mücadele politikaları.....	30
Şekil 4.6. Haşhaş üretim alanı, buğday ve pirinç fiyatı	31
Şekil 4.7. Kuzey doğu bölgesi haşhaş üretim alanı ve ortalama yağış miktarı.....	32
Şekil 4.8. Kuzey bölgesinin haşhaş üretim alanı ve fiyatı	33
Şekil 4.9. Kuzey bölgesinin haşhaş üretim alanı ve uygulanan politikalar	33
Şekil 4.10. Kuzey bölgesinin haşhaş üretim alanı, buğday ve pirinç fiyatı	34
Şekil 4.11. Batı bölgesinin haşhaş üretim alanı ve fiyatı.....	35
Şekil 4.12. Batı bölgesinin haşhaş üretimi ve uygulanan politikalar.....	36
Şekil 4.13. Batı bölgesinin haşhaş üretim alanı, buğday ve pirinç fiyatı.....	37
Şekil 4.14. Batı bölgesinin yıllara göre haşhaş üretim alanı ve safran üretim alanı	38
Şekil 4.15. Güney bölgesinin haşhaş üretimi ve fiyatı	39
Şekil 4.16. Güney bölgesinin haşhaş üretim alanı ve uygulanan politikalar	39
Şekil 4.17. Güney bölgesinin haşhaş üretim alanı, buğday fiyatı ve pirinç fiyatı	41
Şekil 4.18. Merkez bölgesinin haşhaş üretim alanı ve fiyatı	42
Şekil 4.19. Merkez bölgesinin haşhaş üretimi ve haşhaşla mücadelede uygulanan politikalar	43
Şekil 4.20. Merkez bölgesinin haşhaş üretimi, buğday ve pirinç fiyatı.....	44
Şekil 4.21. Doğu bölgesinin haşhaş üretimi ve fiyatı	45
Şekil 4.22. Doğu bölgesi haşhaş üretimi ve haşhaşla mücadelede uygulanan politikalar	46
Şekil 4.23. Doğu bölgesinin haşhaş üretim alanı, buğday ve pirinç fiyatı.....	47

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1.1. Tanımlayıcı istatistikler	16
Çizelge 4.1. Ülkesel haşhaş arz modelinin tahmin edilen parametreleri ve kesit etkisi.....	48
Çizelge 4.2. Buğday, Pirinç ve Afyondan hektar başına elde edilen gelir	50
Çizelge 4.3. Güney bölgesinin haşhaş arz modelin parametrelerin tahmini.....	52
Çizelge 4.4. Batı bölgesinin haşhaş arz modelinin parametrelerin tahmini.....	54
Çizelge 4.5. Doğu bölgesinin haşhaş arz modelinin parametrelerin tahmini	55
Çizelge 4.6. Kuzey Doğu bölgesinin haşhaş arz modelinin parametrelerin tahmini	57
Çizelge 4.7. Kuzey bölgesinin haşhaş arz modelinin parametrelerin tahmini.....	58
Çizelge 4.8. Merkez bölgesinin haşhaş arz modelinin parametrelerin tahmini	60

1. GİRİŞ

Haşhaş bitkisi hemen hemen bütün dünyadaki sağlık sistemleri tarafından, insan hayatına bir tehdit, ağır bir yük olarak algılanmaktadır. Dünyada her 20 kişide bir kişi veya 247 milyon kişi, en azından bir uyuşturucu maddesi bağımlısıdır. Son yılların istatistiklerine göre 29,5 milyon insan uyuşturucu kullanımından dolayı ciddi bir ölüm tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadır. Fakat dünya istatistiklerine göre bu rakamın sadece 6'da biri tedavi imkânına ulaşabilmektedir (UNODC 2016). Uyuşturucu kullanmaktan muzdarip yaklaşık 30 milyondan fazla insandan yıllık 187 bini hayatını kayıp etmektedir. Bununla birlikte HIV'ye maruz olan insanların %50'sinin uyuşturucu kullananlar arasından olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni, uyuşturucu kullanmak amacıyla iğne vs. gibi aletlerin çoğunlukla ortak kullanımındadır (UNODC 2015b). HIV nedeni ile hayatını kaybeden 1,1 milyon insan üzerinde uyuşturucunun etkisinin 2015 istatistiklerine göre en azından %50 olması epey inandırıcı gelmektedir (UNAIDS 2016).

Şekil 1.1. Dünya uyuşturucu kullanım trendi

Kaynak: UNODC (2016b)

Uyuşturucu tüketimi dünyada olduğu gibi aynı şekilde Afganistan için de büyük bir tehlike olarak görülmektedir. Afganistan'ın nüfusu yaklaşık 32 milyon iken uyuşturucu

kullanılanların sayısı 2,4 milyon olarak tahmin edilmektedir (World Bank 2017). Dünya uyuşturucu kullanma oranı %5,2 iken, Afganistan'ın uyuşturucu kullanma oranı ise %12,6 yani dünyanın iki katından daha fazladır (UNODC 2015a). Afganistan sadece uyuşturucu tüketimi problemiyle karşı karşıya olmayıp aynı zamanda haşhaş üretimi bakımından da hem kendisi için hem dünya için büyük bir problem oluşturmaktadır. 2001 yılı hariç 1999'dan itibaren bugüne kadar Afganistan dünyanın haşhaş ve eroin piyasasında üstünlüğünü sürdürmektedir (Brookings 2016). 2014 ve 2015'te sırasıyla Afganistan'ın tarım topraklarının %5,37 ve %4,38'i haşhaş üretimine tahsis edilmektedir. Afganistan 2014'te 6400 ve 2015'te 3300 ton üreterek sırasıyla dünyadaki %85 ve %70'lik haşhaş üretimini son iki yılda yapmış olduğu görülmektedir. Dünyanın ikinci haşhaş üretimini yapan ülkesi Myanmar, Afganistan'dan önemli bir farkla yani 2014'te 673 ton ve 2015'te 647 ton üreterek sırasıyla dünyadaki %9 ve %14'lük haşhaş üretimini yapmaktadır (UNODC 2015c, 2016a).

Afganistan'da çok miktarda üretilen uyuşturucu maddeler hem ülke için hem de dünya için büyük bir tehdit oluşturduğundan, Taliban'ın çöküşünden sonra, 2002'den itibaren Afganistan hükümeti uluslararası toplumun özellikle ABD'nin desteğiyle Uyuşturucuyla Mücadele Bakanlığı'nın yetkisi altında uyuşturucuya karşı mücadele amaçlı politikaları yürütmektedir. Afganistan Uyuşturucuyla Mücadele Bakanlığı (MCN) 2002'de kurulmasıyla beraber Afganistan'ın Tarım Bakanlığı ve Kırsal Kalkınma Bakanlığı'yla ortaklaşa uyuşturucuyu sonlandırma amaçlı, Alternatif Geçim Kaynağı, CARD-F, Gıda Bölgeleri (Food-zone), İyi Performansı Takdir Etme programı ve benzeri farklı politikalar uygulamaktadır (MCN 2016). 2016 SİGAR Ofisi'nin yayınladığı rapora göre sadece ABD'nin 2002'den 2015'e kadar uyuşturucuyu sonlandırma amaçlı MCN çerçevesinde ve diğer farklı projelerinde harcadığı miktar 8,4 milyar dolara ulaşmaktadır (Sigar 2016).

Ayrıca, 2005'ten 2015'e kadar Afganistan İçişleri Bakanlığı Uyuşturucuyla Mücadele Birimi'nden 432 kişi öldürülmüş ve 528 kişi yaralanmıştır. Fakat bunca mali ve insani kayıplara rağmen 2001'de 180 ton üretilen haşhaş, 2014'te 6400'e ve 2015'te 330'a yükselmiştir. Afganistan halen uyuşturucu piyasasında üstünlüğünü geçmişteki gibi

sürdürmektedir (UNODC 2015). Haşhaş problemi ve Afganistan'da yürütülen anti-narkotik politikaların sonuçları çoğu araştırmacılar tarafından incelemeye alınmıştır. (Goodhand 2005; Chouvy 2011) bu problemin 19. Yüzyılına kadar uzanabilen bir tarihsel kökünden bahsederken (Macdonald and Mansfield 2001; Jalali 2006; Felbab-Brown 2016) bu problemin son yılların savaşların dolayısıyla yoksulluk ve terör problemiyle alakalı olduğundan söz edilmişlerdir.

Piazza, (2012) bölgedeki terör olayların gerçekleşme sıklığından yola çıkarak terör olayların sıklığı ile bölgenin haşhaş üretim düzeyinin arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır. Problemin ekonomik tarafı incelendiğinde (Faver 2005; Mansfield 1999), problemin temelinde kalkınmanın olduğunu kanıtlamışlardır. Dolayısıyla alternatif geçimin çok fazla önemli olduğunu düşünmektedirler. Anti-narkotik politikaların sonuçlarının değerlendirilmesine gelince bazı araştırmacılar tarafından bu politikaların başarısız olduğu öne sürülmüştür (Glaze 2007; Mercille 2011; Hancock 2012). Afganistan'ın haşhaş meselesine çoğu yazarlar başta alternatif ekonominin oluşturulması olmak üzere emniyet, yolsuzlukla mücadele ve kanun egemenliğini çözüm yolu olarak öne sürmüşler (Mansfield 1999; Favre 2005; Jalali 2006; Chouvy 2008). Bunun dışında Kamminga (2008), farklı bir alternatif çözümü olarak Afganistan'ın haşhaş üretiminin yasallaştırması gerektiğinden söz etmiştir.

1.1. Kapsam

2002'den itibaren Afganistan'da ABD liderliğinde uyuşturucuyla mücadele çabaları devam etmektedir. Bu çabalar; eradikasyon, İç İşleri Bakanlığı'nın programı çerçevesinde, altyapısal politikaları Kırsal Kalkınma Bakanlığı'nın programı çerçevesinde, Alternatif Ürün ve Geçim Politikaları Tarım Bakanlığı'nın programı kapsamında yürütülmektedir. Bu politikaların hepsi Uyuşturucuyla Mücadele Bakanlığı'nın genel politikaları altında yer almaktadır. Bu çalışmanın konusunu ismi geçen her dört bakanlığın çerçevesinde yıllar itibariyle uygulanan politikaların incelenmesi oluşturmaktadır.

Çalışmanın alanını ülke, Kuzey Doğu, Kuzey, Batı, Güney, Merkez ve Doğu'dan oluşan 6 bölge bazında Afganistan'ın haşhaş sektörü ve ismi geçen her dört bakanlığın çerçevesinde uygulanan politikalar oluşturmaktadır.

Çalışmada materyal ve metot olarak; 2000-2015 yıllar itibariyle bölgeler bazında uygulanan politikalar, üretim alanı, fiyatı ve yağış miktarı gibi değişkenler ile bir ülkeyi temsil eden haşhaş arz modeli ve bu ülkenin 6 bölgesine ait haşhaş arz modeli tahmin edilmiştir.

Girişle birlikte 5 bölümden oluşan bu çalışmanın ikinci bölümünde konuyla ilgili literatürü incelemek açısından kaynak özetleri yer almaktadır. Üçüncü bölümünde çalışmada kullanılan materyal ve metot, dördüncü bölümünde haşhaş üretiminin dünyadaki ve Afganistan'daki durumu, haşhaşın tarihçesi, sınıflandırılması, bitkisel özellikler ve analiz sonuçlarını kapsayan araştırma sonuçları ve beşinci bölümünde sonuç ve öneriler yer almıştır.

1.2. Amaç

Afganistan'da 2001'den itibaren haşhaş üretimini sonlandırma amaçlı Alternatif Geçim, İyi Performansı Takdir Etme, Gıda Bölgeleri oluşturma, Kapsamlı Tarımsal ve Kırsal Kalkınma Kolaylıkları programları gibi politikalar uygulanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Haşhaşla Mücadele Bakanlığı'nın uyguladığı bu politikaların haşhaş üretiminin sonlandırmasında etkililiğini analiz etmek, sosyo-ekonomik bakımından politikaların başarı durumunu araştırmak ve alternatif politika eylemleri sunmaya çalışmaktır. Çalışmanın alt amaçları ise;

- Haşhaşın arz modelini (modellerini) tahmin ederek arz üzerine etkili faktörleri ve politikaları belirlemek
- Mevcut politikaları değerlendirmek ve yeni alternatif politika eylemleri öngörmek

2. KAYNAK ÖZETLERİ

Afganistan'ın haşhaş probleminin kökeni tarihte takip edildiği zaman, Goodhand (2005), sınır meselesinin, Afganistan'ın devlet kurma (devlet yıkma), savaş çıkartma ve haşhaş ekonomisinde kesinlikle önemli bir rolü olduğunu düşünmektedir. 19. Yüzyılda Rus Çarı ve Büyük İngiltere arasındaki bir koridor olarak çizilen şimdiki Afganistan'ın sınırlarının temelinde çatışma olduğu için, bu ülke devamlı siyasi istikrarsızlıklara maruz bırakılmıştır. Bu makale çatışma, gölge ekonomi ve yasadışı ekonomi arasındaki güçlü bağdan bahsetmektedir. Buna paralel olarak da herhangi bir politikanın tasarlanmasında bu ilişkilerin dikkate alınmasının gerekliliğini söylemektedir. Goodhand gibi Chouvy (2011), da yasadışı ekonomi ile Asya'nın tarihi ve jeopolitiği arasında bir ilişki olduğunu iddia etmektedir. Yani geçmişteki haşhaş savaşları ve daha sonra 19. yüzyılda gerçekleşen soğuk savaş bu coğrafyada yasadışı ekonomi için uygun bir zemin oluşturmuştur.

Ayrıca, Favre (2005), kapsamlı olarak tarihsel, politik, sosyal ve ekonomik bir analizle, Afganistan'ın haşhaş problemini veya genel olarak yasadışı ekonomisinin kökenini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ona göre Afganistan ekonomisinin yasadışı bir ekonomiye kayması Sovyet dönemine kadar uzanan bir tarihe sahiptir. Afganistan halkı için bir savaş gelir kaynağı olarak benimsendiğini ve bu gelirin çoğunlukla haşhaş ekonomisi gibi yasadışı ekonomilerden elde edildiğini belirtilmektedir. Favre'nin bu konuda haklı olduğunu inkâr etmek doğru değildir. Ancak 40 yıldan fazla devam eden savaşın, mali dayanağının çoğunlukla haşhaş olduğunu söylemek de kesinlikle abartılı bir ifadedir. Bunun yerine haşhaşın Sovyet döneminde fazla değil de 2002'den sonra terörün bir mali kaynağı olarak savaşta katkısı olduğunu söylemek mümkündür. Brown (2005), bu noktaya vurgu yapmaktadır. Ona göre günümüzün uyuşturucu karşıtı çabaları; uluslararası uyuşturucu ticaretini durdurmak, terörizmle mücadele etmek ve demokrasiyi ilerletmek arasında temel bir sinerji fikrini içermektedir. Dolayısıyla son yıllarda narko-gerilla, narko-terör, narko-fundamentalizm ve narko-hükümet gibi yeni terimlerden söz edildiğini vurgulamaktadır.

Afganistan'ın kontrgerilla, demokratik istikrar ve uyuşturucuyla m¼cadele tedbirleri, uluslararası toplumun ilkelerinin temel taşı haline gelmiştir. Fakat tuhaf olan Brown'ın Afganistan'ın uyuşturucuyla m¼cadele stratejisi hakkında, uyuşturucu, Taliban ve El Kaide arasındaki ilişkinin biraz bulanık olduğunu söylemesidir. Hålbuki Taliban ve uyuşturucu arasındaki ilişki fazla bulanık değildir. Çünkü Taliban'ın egemenliği altında olan bölgelerde haşaşaş üretimin fazla olması, Taliban ile uyuşturucu arasındaki ilişkiyi göstermek için yeterli bir kanıt oluşturmaktadır. Blanchar (2009), Taliban dışında, Sovyet karşısında savaşan Mücahit'lerin de haşaşaş üretimiyle olan ilişkilerinden bahsetmektedir. Üstelik Blanchar yeni hükümetin yolsuzluk yapan yetkililerinin hepsinin bir şekilde haşaşaş ekonomisinde rolleri olduğunu açıklamaktadır. Buna ek olarak 1998-2001 yıllar arasında ortaya çıkan kuraklıklardan dolayı çiftçilerin maruz kaldığı borçlar da 2001'den sonra çiftçileri haşaşaş ekimine yönlendirmiştir. Yaptığı bu sosyo-politik analizinin sonucunda, haşaşaş ekiminin devamlılığının savaş ağaları, terörizm ve yolsuzlukla yakından alakalı olduğunu ifade etmiştir.

Jalali (2006), haşaşaşı istikrarlı ve iyi hükümetin karşısında bir tehdit olarak gör¼ld¼đ¼n¼ söylemektedir. Jalali'ye göre eroin kaçaşçıları Taliban ve El Kaide ile iş birliği içerisinde oldukları için, gittikçe artan konternarkotik programlar ve kaynaklara rağmen haşaşaş üretiminin %69 arttığı gör¼lmektedir. Blabchar, Jalali ve diğerlerin vurguladığı gibi, Glaze (2007), da yaptığı çalışmasında, haşaşaş probleminin doğasını incelemekte ve büyüyen bu krizin stratejisini analiz etmeye çalışmaktadır. Afganistan'ın haşaşaş ekonomisinin temelinde iki önemli problem yattığını vurgulamaktadır. Birincisi kapsamlı yolsuzluk ve çok zayıf kanun egemenliği, ikincisi haşaşaş ticareti ile terör örgütleri arasındaki ilişki. Haşaşaş problemin temelinde (Faver 2005; Mansifeld 1999), kalkınmanın olduğu kanıtlanmıştır. Mansfield, Afganistan'da alternatif kalkınmanın doğrudan haşaşaş üretiminin sınırlandırılmasıyla ilişkili olduğunu söylemiştir.

Çünkü hane halkları yüksek getirisi olan haşaşaş üretimini terk etmek zorunda kalmışlardır. Üstelik hane halklarının haşaşaş ekimine olan meyillerini etkileyen faktörlerin çoğunun henüz belirlenememekte olduğunu söylemektedir.

Bu araştırma haşhaş üretiminin genel trendini ulusal, bölgesel ve köyler düzeyinde incelemektedir. Buna göre alternatif ürünlerin politikaları etkili olabilir, fakat özellikle hane halkları düzeyinde kararları etkileyen faktörleri dikkate almadığımız sürece istenmeyen sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bunun için Mansfield (2004), çalışmasında 2003 ve 2004'teki haşhaş üretiminin artışını bir problem olarak dikkate almış ve yaptığı bir saha çalışması sonucunda, hane halklarının haşhaş ekim düzeyini etkileyen faktörleri açıklamaya çalışmıştır. Buna göre önceki senelerde yapılan eradikasyondan kaynaklanan birikmiş borçlar ve diğer taraftan kredi imkânlarının yokluğu, çiftçileri eradikasyon endişesi duymalarına rağmen haşhaş üretimine devam etmeye zorlamıştır. Buna ek olarak çiftçiler, buğday fiyatının değişmeyeceğinden emin oldukları için çoğunlukla haşhaş üretimine yönelmektedirler. Mansfield ve diğer araştırmacıların da belirttiği gibi 2001-2005 yılları arasında buğdayın fiyatının değişmemesinin ve hatta düşmesinin haşhaş üretimi üzerine pozitif yönde etki yaptığı söylenebilmektedir.

Ayrıca Macdonald and Mansfield (2001), haklı olarak, uzun süreli savaşlardan kaynaklanan yoksulluğun, felaketin ve diğer taraftan halkın %80'inin gelirinin tarıma dayalı olmasının bir problem olarak haşhaşın üretilmesiyle alakalı olduğunu ifade etmektedirler. Bu yüzden de haşhaşın geçim stratejisinde çok önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Yapılan anket çalışmalarının sonucuna göre, Afganistan'da haşhaş üretimi diğer kaynak ülkelerdeki gibi bir üretim biçimi olarak benimsenmekte ve sırf yüksek getirisi olduğu için üretilmemektedir. Bunun için önemli bir sosyo-ekonomik analizinin gerekli olduğunu ve kısa dönemde haşhaşın sonlandırılmasının mümkün olmayacağını söylemektedirler. Fakat Afganistan'daki haşhaş üretiminin tarihine ve özellikle haşhaş üretiminin fiyata karşı gösterdiği duyarlılığına bakıldığında zaman bu sonucun gerçeğe pek yakın olmadığı görülebilmektedir. Çünkü birincisi; haşhaş Afganistan'da tamamen geleneksel bir üretim biçimi olarak benimsenecek kadar eski bir tarihe sahip değildir ve ikincisi; fiyatın esnekliğine bağlı olarak üretimi yapılmaktadır ki Bagley (2004), çalışmasında haşhaşın fiyata karşı gösterdiği tepkiyi dolaylı olarak açıklamaktadır. O, haşhaş ekonomisi ve savaş sonrası hükümet otoritesi arasındaki ilişkiyi incelemekte ve bir tarihi-siyasi değerlendirme yapmaktadır.

Sonuç olarak, BM'nin 2001'den sonra yaptığı çok miktarda buğday yardımının haşhaşın rakip ürünü olan buğdayın fiyatını düşürmesi ve aynı zamanda ABD ve Pakistan'ın, dolaylı olarak Afganistan'daki afyon ekonomisini teröre karşı savaşta bölgesel savaş ağalarına maddi destek ve silah sağlama gerekliliği dolayısıyla desteklemesi, haşhaş üretiminin artışını sağlamıştır. Bu yıllar içerisinde buğday fiyatının düşmesinin Bagley dışında başka araştırmacılar tarafından haşhaş ekiminin üzerine etkili olduğu ifade edilmiştir. Ancak sonraki yıllarda buğday fiyatının artışına karşı haşhaş üretiminin fazla tepki göstermediği görülmektedir. Bunun nedeni haşhaşın fiyatının buğday fiyatından daha hızlı artış göstermesidir. Aslında bir yandan haşhaş fiyatındaki artış, diğer yandan 2001'den sonra Taliban'ın haşhaş üretimini desteklemesi ve hükümetin yolsuzluk yapan yöneticileri haşhaş problemini daha çözülmez ve şiddetli bir hale getirdiler.

Uygulanan politikalara bakacak olursak, Glaze (2007), üç açıdan uyuşturucu karşıtı stratejinin problemlili olduğunu söylemektedir. Birincisi; güvenli bir çevre olmaması, ikincisi; eradikasyon operasyonlarının ters etkili olması, üçüncüsü; bütün stratejinin doğru ve öncelikli bir şekilde ele alınmamasıdır. Bu çalışma ABD'nin uyuşturucuya karşı stratejisini başarısız olarak değerlendirmekte ve çözüm yolu olarak da öncelikle güvenlik, kanun egemenliği ve uzun dönem geçim alternatifinin sırasıyla önemli olduğunu söylemektedir. Glaze'in az da olsa temas ettiği gibi Mercille (2011), de haşhaşla mücadele politikalarının başarısızlığından söz etmekte ve hatta ABD ve NATO'nun politikalarını eleştirmektedir. Mercille, ABD ve NATO'nun Afganistan'da haşhaş karşı gerçek bir savaş politikası takip etmediklerini ifade etmektedir. Ona göre, Taliban'ın haşhaş ticaretindeki payının olduğundan fazla büyük gösterilmesinden, ABD ve NATO'nun büyük haşhaş ticaretinin öğelerini savunmasından ve alkol firmalarını desteklemesinden dolayı ABD'nin bu savaşta sadık olmadığı ortaya çıkmaktadır. Mercille, ABD'nin uyuşturucuya karşı mücadeleyi, teröre karşı savaşı, insan ve kadın haklarının savunmasını Afganistan'a müdahale etmek için bir gerekçe olarak kullandığını iddia etmektedir. Ona göre, eroin kaçakçıları sadece Taliban'ı destekliyor ise tutuklanırlar, yok eğer devleti destekleyecek olurlarsa tutuklanmazlar ki bu da ABD'nin gerçekten haşhaşla mücadele etmediğini göstermektedir. O, Pentagon haşhaşın eradikasyonunu halkı hükümetten uzaklaştıracağı endişesiyle

sınırlandırılmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Fakat bu konuda Mercille'den ziyade Pentagon'un haklı olduğu söylenebilir. Çünkü bir taraftan Taliban'ın haşhaş üretimini savunması, diğer taraftan hükümetin halkın gelir kaynağı olan haşhaşı yok etmesi ister istemez halkın Taliban'ı desteklemesine ve devlete karşı olmasına sebep olmaktadır. Nitekim bu durum sağlanmıştır.

Mercille'le beraber Chouvy (2011) de ABD'nin liderliğinde sürdürülen dünyadaki haşhaş savaşını hem tüketim hem üretim düzeyinde başarısız olarak değerlendirmektedir. O yüzden Afganistan veya savaştan yeni çıkmış olan benzer ülkelerdeki haşhaş üretiminin yoksulluk ve güvensizliğin bir sonucu olarak ortaya çıktığını düşünmektedir. Buna bir kanıt olarak da haşhaş üretiminin, buğday üretimiyle tersi bir eğilim gösterdiğini ileri sürmektedirler. Ancak elde bulunan verilere göre (Tarım Bakanlığı, FAO ve UNODC verileri) buğday üretiminin haşhaş üretimiyle birbirlerinden tamamen alakasız olduğunu söylemek mümkün olmazsa da önemli derecede duyarlılık içinde olduğu görülmektedir. Chouvy, diğerleri gibi, birinci derecede önemli olanın barış olduğunu ve peşinden ekonomik kalkınmaya odaklanması gerektiğini önermektedir. ABD'nin izlediği en hatalı politikanın eradikasyon politikası olduğunu söylenmektedir. Bu yüzden Hancock (2012), çalışmasında, Afganistan'ın uyuşturucuya karşı izlediği politikaların uğradığı başarısızlığı bir problem olarak ele alıp incelemektedir. Hancock, 2002'den 2009'a kadar uygulanan eradikasyon politikalarını eleştirmektedir. O, bu konuda haklıdır. Çünkü önemli bir gelir kaynağı olan haşhaş hükümet tarafından yok edildiği için, çiftçiler hükümet yerine, haşhaş üretimini destekleyen Taliban'a meyil gösterdiler. 2009'dan sonra uygulanan kalkınmaya yönelik politikaları da haklı olarak, bütçeyi küçük ve geçici projelerde harcadıkları için eleştirdiler. Ayrıca çoğu araştırmacının söylediğinden farklı olarak haşhaş ile istikrarsızlık arasındaki ilişkinin varlığını ancak haşhaşın istikrarsızlığın nedeni olmadığı gibi bir sonuca ulaştırdılar.

Buna ek olarak, Greendfield and Paoli (2012), kendi çalışmalarında tamamen, uygulanmakta olan arz odaklı uyuşturucuyla mücadele politikasının başarısız olmasının dışında, istenmeyen sonuçlara da yol açtığını belirlemektedirler. Talebi küçültmeden

geliştirilen herhangi bir arz azaltıcı politika devamlı bir sonuca ulaşmamaktadır. Onlar, arz odaklı ve arz azaltma odaklı yaklaşımlar arasında fark olduğunu söylemektedirler. Zarar odaklı yaklaşımın sadece arzı azaltma bakımından değil, refahı arttırmak bakımından da önemli olduğunu söylemektedirler. Bu yüzden zarar azaltma odaklı mücadele yaklaşımının uygulanması gerektiğini önermektedirler.

Mansfield (2001), çalışmasında, 1999'daki çalışmasında uygulanmasını önerdiği alternatif kalkınmanın başarısızlığını bir problem olarak ele almıştır. Bu makalede alternatif kalkınmanın hane halklarının geçiminin stratejisinde önemli bir role sahip olduğunu ancak haşhaş ekimine etkisinin çok olmadığını vurgulamaktadır. Bunun nedeni olarak problem belirlemede, proje tasarımı ve uygulamasında, geçim fırsatları geliştirmesi gereken kurum ve politika çerçevesinin bulunmamasını ileri sürmektedir. Taliban'ın koyduğu yasak haşhaş önemli derecede azaltmışsa da bu gibi politikalar geçici olmaktadır. Çünkü halkın yaşam standartlarını iyileştirmeden savaş hasarlarını onaran halkın önemli gelir kaynağı olan haşhaş yok etmek doğru bir politika değildir. Mansfield'e göre, ekonomik büyüme, iyi yaşam fırsatları sağlama kısacası altyapısal politikaların izlenmesi haşhaş üretiminin sonlandırmasında önemli bir role sahiptir.

Görüldüğü gibi Mansfield'in 1999 yılındaki çalışmasında önemli olarak vurguladığı alternatif ürün politikası, bu çalışmada yerini altyapısal politikalara bırakmaktadır. Çünkü gerçek anlamda altyapısal politikalar olmadan alternatif ürün politikası uzun süreli bir çözüm yolu oluşturmamaktadır.

Bu çalışmalarla birlikte Felbab-Brown (2016), yaptığı kapsamlı çalışmasında, Afganistan'ın haşhaş problemini analiz etmektedir. Brown bu çalışmasında, diğerleri gibi uyuşturucuyla mücadele politikalarını başarısız olarak değerlendirmektedir. O, şu anda gözlenen haşhaş ekiminin azalışının, piyasanın yapısından ve doğasından kaynaklandığını ve bu yüzden de sürdürülebilir bir durum olmadığını söylemektedir. Yasadışı uyuşturucu ekonomisinin yapısal sürücüleri; güvensizlik, siyasi mücadeleler ve ekonomik alternatiflerin olmaması durumu varlığını koruduğundan, bu sorunun üstesinden önümüzdeki yıllar içinde de kolaylıkla gelinemeyeceğine inanmaktadır.

Ayrıca alternatif kalkınma tasarımı çok eksiktir. Çünkü nadiren haşhaşa bağlı-gelirli halka sürdürebilir gelir sağlamaktadır. Brown'a göre, çoğu zaman hükümet tarafından toplumun fakir kısmına getirilen yasaklamalar, Taliban için kapsamlı siyasi sermaye üretmektedir (Siyasi sermayeden kasıt siyasi destektir). Buna ek olarak hükümetin yüksek kamu kurumlarında çalışan fakat kaçakçılık yapan personelini sorgulamak yerine hane halklarının stoklarını yok etmeye dönük çalışmaları da halkın hükümetten uzaklaşmasına ve Taliban'ın tarafını tutmasına sebep olmuştur.

Haşhaşla mücadele politikaların başarısızlığa uğradığı fark edildikten sonra araştırmacılar yeni bir çarenin peşine düştüler. Farrel and Thorne (2005), ortak olarak yaptığı çalışmalarında, Taliban'ın 2001'de getirdiği yasağın haşhaş üretimini %65 azalttığını söylemektedirler. Onlar, makalelerinde Afganistan'ın haşhaş üretiminin düşüşünde 2000 ve 2001 yılları arasında ortaya çıkan kötü hava durumlarının etkili olduğu kanısını reddedip bu önemli düşüşte Taliban'ın getirdiği yasağın payının daha fazla olduğunu ileri sürdüler. Yazarlar bu makalelerinde, Taliban'ın uyguladığı yasağın benzersiz ve en iyi bir haşhaş sonlandırma programı olduğunu sonuç olarak ortaya koydular. Aslında dolaylı olarak yazarlar diğerleri gibi kanun egemenliğini tek çare olarak görmektedirler. Fakat Taliban'ın getirdiği yasağın sonuçlarından nasıl bir ders alabileceğiyle ilgili doğrudan önerilerde bulunmamaktadırlar. Jelsma (2005), da çalışmasında, Taliban'ın getirmiş olduğu yasaklardan alınabilecek dersleri incelemektedir. Bu makalede, Taliban'ın yasağı hakkında Farrel and Thorne'nin ihmal ettiği önemli bir noktayı yani Taliban'ın uyguladığı o kapsamlı yasağın sosyal sonuçlarını ele alınmaktadır. Jelsma'nın araştırmalarına göre Taliban'ın getirdiği yasaktan dolayı, üzerine biriken borçları ödemek için Afganistan'ın güney tarafında yaşayan kimi çiftçiler kendi genç kızlarını bile satmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla haklı olarak böyle yasaklamaların sadece haşhaş üretimini azalttığını görmenin yanında diğer sosyal yan etkilerinin de görülmesi gerektiğini söylemektedir.

Ayrıca haşhaşın yasallaştırılması da bir alternatif çözüm olarak araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır. Mesela; Kamminga (2008), "The Political History of Turkey's Opium Licensing System for the Production of Medicines" başlıklı çalışmasında, Afganistan'ın

haşhaşla mücadelesindeki başarıyı bir problem olarak ele almamaktadır. O, Afganistan'ın 34 şehrinde yaygınlaşmış olan haşhaş üretimini, eradikasyon yolu ile sonlandırmanın mümkün olmadığını söylemektedir. Bu yüzden de bir öneri olarak Türkiye örneğini sunmaktadır. Türkiye'nin 1960'taki durumu Afganistan gibidir, fakat ABD ve diğer dünya ülkeleri müzakereler sonucu Türkiye'nin haşhaş üretimi için lisans verilmiştir. Böylece Türkiye yasadışı haşhaş üretiminden, yasal haşhaş üretimine geçti. Ona göre bu durum Afganistan için de geçerli olduğundan Türkiye örneğinden Afganistan için önemli bir ders çıkabilir. Fakat bu görüşe çok eleştiri yapılmıştır. Nitekim Chouvy (2008), aynı yıl yayınlanan makalesinde, haşhaşın lisans edilip edilmemesi hakkında, ilk olarak, savaş, yoksulluk ve siyasi yetersizliklerin tüm çabalara rağmen Afganistan'ı uyuşturucu üretimine kaydıracağına inandığı için, ülkeyi belli bir düzeyde kalkındırmadan önce yapılan bütün yasaklama müdahalelerinin karşı etki yaratacağını söylemektedir. Fakat özel olarak 2005'te ortaya çıkan haşhaş lisanslama önerisinin Afganistan'ın kalkınmasında etkili olamayacağını düşünmektedir. Çünkü Afganistan'ın 450 ABD dolar/kg olan üretilen ve satılan yasadışı morfin fiyatı, 56 ABD dolar/kg olan Avustralya ve 159,77 ABD dolar/kg olan Hindistan'ın yasal morfin fiyatıyla rekabet edememektedir.

Chouvy, mantıklı olarak şunu soruyor: düşük fiyatlı alternatif ürünleri eğer yasa dışı haşhaş rekabet edemediyse, fiyatı düşük olan yasal haşhaş nasıl rekabet edebilir? Dolayısıyla haşhaş üretiminin kökünde yoksulluk, istikrarsızlık ve yolsuzluk olduğu için Chouvy, önce Afganistan'ın tarımsal sistemin eksikliklerinin giderilmesinin, daha sonra haşhaş yasaklamalar getirilmesinin etkili ve zaruri olduğunu söylemektedir.

(Mansfield 1999; Favre 2005; Jalali 2006), Chouvy'nin temas ettiği gibi yasadışı ekonomi, halkın önemli kısmının hayat kaynağı olduğu için, yasal bir alternatif ekonomi oluşturmadan bu gelir kaynağının yoksul halkın elinden alınmasının mümkün olmadığını söylemektedirler. Bunun için kanun egemenliğinin ve alternatif ekonominin bu işin tek çözüm yolu olduğunu düşünmektedirler. Brown (2005), da Faver ve diğerleri gibi uyuşturucuyla etkin bir mücadele stratejisinin uygulaması için güvenliğin ve iyi hükümetin rolünün çok önemli olduğunu düşünmektedir. Aslında Blanchar (2009) da

savaş ağalarının ve Taliban'ın rolüne vurgu yaparak bir nevi haşhaş probleminin güvenlikle alakalı olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan biraz farklı olarak, Hancock, öneri olarak, kadınları eğitmek, çiftçilere mikro borçlar sağlamak ve ABD'nin kendisinin satın alarak önerilen alternatif ürünlerin fiyatını yükseltmek gibi politikalara odaklanması gerektiğini söylemektedir. Aslında Hancock'ın son tavsiyesi alternatif ürün programında genellikle ihmal edilmiştir. Ancak bu oldukça önemli bir öneridir. Çünkü eğer çiftçilerin haşhaş yerine başka bir ürün ekmeleri isteniyor ise, istenen ürün fiyat bakımından haşhaşla rekabet edebilecek konumunda olmalıdır. Son yıllarda yüksek fiyatı olan safran, haşhaşın bir alternatifi olarak öne sürülmüştür. Ancak ekolojik şartlar bakımından safran, Afganistan'ın her bölgesinde yetişmeye uygun değildir. Felbab-Brown (2016), yaptığı kapsamlı çalışmada, öneri olarak, Afganistan'ın uyuşturucuya karşı mücadele politikaları akıllıca, iyi sonuçlu ve öncelikli olmalı, engelleme operasyonları ağırlıklı olarak uluslararası terörist grupları, Taliban'ı ve şiddetli yıkıcı güç görevlileri gibi en tehlikeli aktörleri hedef almalıdır. Bununla birlikte alternatif geçim kaynaklarının genel ekonomik sermaye ve beşerî çabalarla uyumlu hale gelmesinin ve kırsal ekonomisinin yeniden kalkındırılmasının ve tarım dışı fırsatların yaratmasının gerektiğini söylemektedir.

Yavuz (2004), kendi çalışmada, üretim kotası ve URA koşullarının Türkiye'nin şeker sektörü üzerindeki etkilerini analizi etmektedir. Bu çalışmada kullanılmış olan veriler 1980 – 2000 yıllar arası 21 yıla ait zaman serisi verilerden oluşmaktadır. Şeker pancarı için arz ve talep denklemleri lineer model olarak tahmin edilmekte ve klasik refah analizine göre URA koşulları ve üretim kota politikasının etkisi ölçülmektedir. Arzı etkileyen faktörler olarak arz denkleminde, şeker pancarın fiyatı, verimlilik, buğday fiyatı, motorin fiyatı, gübre fiyatı, çiftçi sayısı ve talebi etkileyen faktörler; talep denkleminde ise şeker pancarın fiyatı, gelir ve nüfus yer almaktadır. Analizin sonucunda üretim kota politikasının yurt için üretimini azaltacağı fakat yurt için tüketiminin değişmeyeceği ve buna karşılık serbest ticaretin destekleme yükünü kaldırarak sosyal rantını arttıracığı görülmektedir. Ürünün fiyatı ve rakip ürünlerin fiyatı bu çalışmada arzı etkileyen faktörler olarak yer aldığı gibi bizim çalışmamızda da arzı etkileyen faktörler olarak yer almaktadır. Yavuz vd. (2002), "Türkiye Sığircılık

Sektöründe İslah ve Destekleme Politikalarının Etkinliği üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmasında Türkiye’nin sığırcılık sektöründeki ıslah ve destekleme politikalarının etkinliği üzerine bir analiz yapmaktadırlar.

Bu çalışmada kullanılmış olan veriler 1960 – 2000 dönemine ait zaman serisi verilerden oluşmaktadır. Veriler yıllar itibariyle kültür ırkı ve melez sığırların toplam sığır sayısına oranlarını, toplam süt ve et üretimlerini, sığır başına düşen süt verimlerini, sığır başına karkas ağırlıklarını, et ve süt fiyatlarını ve yem fiyatlarını içermektedir. Bu analizde süt ve et teşvik primi ve damızlık sığır ithalat politikalarını temsil eden kukla değişkenleri kullanılmaktadır. Bu çalışmanın sonucu olarak sığır popülasyonunun genetik ıslah çalışmalarının gerek kültür ırk sığır popülasyonunda gerekse kültür ırkıyla yapılan melezleme çalışmaları ile elde edilen melez sığır popülasyonunda sayısal olarak önemli bir gelişme sağladığı görülmektedir. Bu çalışmada olduğu gibi bizim çalışmamızda da yıllar itibariyle yapılan bazı hükümet politikaları kukla değişken şeklinde kullanılmaktadır.

Lobell (2011), “Climate Trends and Global Crop Production Since 1980” adlı makalesinde, iklim değişikliklerinin dünyanın gelecek gıda kullanılabilirliği üzerindeki etkisini incelenmektedir. Bu makalenin bulgularına göre, yağış ve sıcaklığın buğday, mısır, pirinç ve soya fasulyesi ile pozitif bir eğilim gösterdiği görülmektedir. Bu yüzden son on yılın iklim değişikliklerinin; mısır, soya fasulyesi, buğday ve pirinç üzerindeki etkisinin eksi yönde olduğu görülmektedir. Görüldüğü gibi iklim, dünyanın tarımsal ürünlerinin üretimi üzerinde çok etkili bir faktör olduğu için bizim çalışmamızda da bu faktörün etkisi dikkate alınmıştır.

Rosegrant *et al.* (2008), “International Model for Policy Analysis of Agricultural Commodities and Trade (IMPACT): Model Description” başlıklı makalesinde gıda denklemlerinin sistemi, küresel gıda talebi, arz, ticaret, gelir ve nüfus için temel alternatif senaryoları ve ayrıca bunları analiz etmek için bir yöntem sunmaktadırlar. Rosegrant ve arkadaşlarına göre her bir ülkede veya bölgesel alt-modelde, tarımsal ürünler için arz, talep ve fiyatlar ticaret yoluyla belirlenmektedir. Arz ve talep

fonksiyonları, üretim ve tüketim esasına yaklaşmak için arz ve talep elastikiyeti içermektedirler.

Onlara göre yurt içi üretim, üretim alanı ve verimliliğin bir fonksiyonu olmaktadır. Hasat alanı, ürünün kendi fiyatı, rakip ürünlerin fiyatı, su ve diğer dışsal (fiyat dışı) etkenlere bağlı olmakta ve verimlilik ise sermaye ve işgücünün fiyatı, su ve diğer dışsal etkenlerin bir fonksiyonu olmaktadır. Bizim çalışmamız da arz odaklı ve dolayısıyla üretim odaklı bir çalışma olduğu için, bağımlı değişken olarak üretim alanı ve üretim alanını etkileyen fiyat, verimlilik, rakip ürünlerin fiyatı gibi faktörler, bağımsız değişkenler olarak dikkate alınmaktadır.

Yapılan bu çalışmaların ortak bir sonucu olarak Afganistan'da yürütülmekte olan politikaların başarısız olduğunu söylemek mümkündür. Fakat herkes tanımladığı problemin temelini gereği, başarısızlığın kaynağını da farklı bir nedene bağlamaktadır. Çözüm yolu olarak da herkes farklı bir şey söylemektedir. Ancak güvenlik ve kalkınma meselesinin çözülmesini dolaysız veya dolaylı olarak herkes tarafından önerildiğini söylemek mümkündür.

Ayrıca bugüne dek yapılan çalışmalar, haşhaşa mücadele politikalarını makro düzeyde incelemekte ve bir bütün olarak bu politikaların doğru veya yanlış olduğunu incelemektedirler. Fakat bu çalışma daha mikro düzeyde uygulanmakta olan bu politikaların her birisinin ülke ve bölge bazında haşhaş sınırlandırmasına ne kadar katkılarının olup olmadığını incelemek peşindedir. Önceki çalışmalar genellikle ya anket ve gözlem şeklinde saha çalışmaları veya tamamen teorik çalışmalar şeklindedir. Bu çalışma ise haşhaşa ilgili ulaşılabilir olan bütün makro verileri ülke ve bölge bazında, farklı kurumlardan toplayıp Afganistan'ın haşhaş arz modelini ve bu modeli etkileyen faktörleri tespit etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla politikaların etkililiğine göre en iyi politikaların öne çıkmasında yol gösteren bir çalışma olmaktadır. Çok zaman harcanarak derlenen ve bir araya getirilen veriler, bu veriler kullanılarak tahmin edilecek modeller ve modeller kullanılarak yapılacak politika analizleri çalışmanın özgünlüğünü göstermektedir.

3. MATERYAL ve METOT

3.1. Materyal

Çalışmada hem sektörün tanımlanmasında hem de model tahminlerinin yapılmasında kullanılacak veriler UNODC (Birleşik Milletlerin Suç ve Uyuşturucu Ofisi), FAO ve Dünya Bankası gibi kurumların resmi internet sitesinden ve Afganistan'ın Tarım Bakanlığının ve Uyuşturucuyla Mücadele Bakanlığının resmi sitelerinden ve yüz yüze mülakatla özel veri tabanlarından elde edilmiştir. Haşhaşın fiyatı, üretim miktarı, üretim alanı ve eradikasyon alanları; UNODC resmî sitesinden, ilgili ürünlerin fiyatları FAO ve Tarım Bakanlığın sitesinden, indeksler Dünya Bankasından ve Afganistan'ın Merkez Bankasından ve yıllara göre politikalar, zikredilen resmi sitelerden ve Uyuşturucuyla Mücadele Bakanlığının özel veri tabanından elde edilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu bu veriler temin edilmiş, son 16 yıllık zaman serisi verileri olarak tamamlanmış ve kullanıma hazır hale getirmek için işlenmiştir.

Çizelge 1.1. Tanımlayıcı istatistikler

	Ekim Alanı (Hektar)	Pirinç fiyatı (ABD dolar)	Afyon Fiyatı (ABD dolar/kg)
Ortalama	22.500,3	33,5	150,3
Ortanca	5.536,0	37,3	138,9
Maksimum	149.711,0	51,2	278,0
Minimum	1,0	14,1	17,0
Std. Dev.	36.514,5	13,2	74,4
Skewness	2,1	0,0	-0,0
Kurtosis	6,6	1,4	2,1
Jarque-Bera	122,9	10,2	3,0
P-değeri	0,0	0,0	0,2

Kaynak: Orijinal hesaplamalar

3.2. Metot

Analizler, haşhaş sektörünü temsil eden hem ülke hem bölge bazında 7 tane arz modelinin OLS regresyon analizini kapsamaktadır. Ülke modeli panel verileri ve diğer

modeller zaman serisi verileri içermektedir. Arz modelinin sol tarafında yani bağımlı değişken olarak üretim alanı olacaktır. Modelin sağ tarafında yani bağımsız değişken olarak, haşhaş fiyatı, buğday fiyatı, pirinç fiyatı, yağış miktarı gibi sürekli değişkenler yer almıştır. Taliban'ın Getirdiği Sınırlandırma, Alternatif Geçim Programı, İyi Performansı Takdir Etme, Kandahar ve Hilmand Bölge Gıda Programı, Kapsamlı Tarımsal ve Kırsal Kalkınma Kolaylıkları, Kuzey Doğu Bölgesi, Kuzey Bölgesi, Batı Bölgesi, Güney Bölgesi, Merkez Bölgesi ve Doğu Bölgesi kukla ve bağımsız değişkenler olarak modelin sağında yer almıştır.

Ülke Modeli

$$UA = C + TALIBRES + RHASF + BUGDAY-F + GPI + D1 + D2 + D3 + D4 + D6$$

Bölgesel modelleri

1. Kuzey Doğu Bölgesi Modeli

$$UA = C + ALT\_LIVE\_HOD + PGPI + RHASF_{t-2} + YAGIS$$

2. Kuzey Bölgesi Modeli

$$UA = C + RHASF_{t-3} + PGPI + TALIBRES + PRINC-F$$

3. Batı Bölgesi Modeli

$$UA = C + PGPI + RHASF_{t-3} + BUGDAY-F + TALIBRES + PRINC-F$$

4. Güney Bölgesi Modeli

$$UA = C + RHASF_{t-4} + TALIBRES + FZONH + FZONKAND + BUGDAY-F + PRINC-F$$

5. Merkez Bölgesi Modeli

$$UA = C + ALT.LIVE.HOD + RHASF_{t-3} + TALIBRES + PIRINC-F$$

6. Doğu Bölgesi Modeli;

$$UA = C + RHASFt-3 + TALIBRES + PGPI + ALT.LIVE.HOD$$

Burada:

C:	Sabit katsayı
UA:	Haşhaş üretim alanının doğal logaritması (hektar)
RHASF:	Reel Haşhaş Fiyatı (ABD dolar)
BUGDAY-F:	Reel Buğday Fiyatı (ABD dolar)
PIRINC-F:	Reel Pirinç Fiyatı (ABD dolar)
YAGIS:	Ortalama Yağış Miktarı (mm)
TALIBRES:	Talibanın Getirdiği Sınırlandırma (kukla; var=1 yok=0)
ALT.LIVE.HOD:	Alternatif Geçim Program (kukla; var=1 yok=0)
PGPI:	İyi Performansı Takdir Etme (kukla; var=1 yok=0)
FZONKAND:	Kandahar bölge gıda programı (kukla; var=1 yok=0)
FZONH:	Hilmand bölge gıda programı (kukla; var=1 yok=0)
D1:	Kuzey Doğu Bölgesi (kukla; bölge=1 bölge değil=0)
D2:	Kuzey Bölgesi (kukla; bölge=1 bölge değil=0)
D3:	Batı Bölgesi (kukla; bölge=1 bölge değil=0)
D4:	Güney Bölgesi (kukla; bölge=1 bölge değil=0)
D5:	Merkez Bölgesi (kukla; bölge=1 bölge değil=0)
D6:	Doğu Bölgesi (kukla; bölge=1 bölge değil=0)

Modellerin tahminleri, EViews 8 Ekonometrik yazılımı ile yapılmıştır. En doğru arz modellerinin tahmini için üretim alanı bağımlı değişken olarak kullanıldığı gibi, ekonomik teorinin arz kuramları çerçevesinde değişkenlerin modeldeki önemliliğine göre değişkenler ilave edilip çıkarılarak modele en iyi ekonometrik göstergeler sağlanmaya çalışılmıştır.

Ayrıca zaman serisi verilerinin kullanması nedeniyle oluşacak tahmin problemlerini görebilmek ve tedbir alabilmek için istikrar, durağanlık ve otokorelasyon testi yapılarak tahmin problemleri bertaraf edilmiştir.

Politika analizler ise tahmin edilen arz modellerindeki üretim alanını belirleyen sürekli değişkenlerin ve politika değişkeni olarak kullanılan kukla kesikli değişkenlerinin etki yönü, istatistikî olarak önemlilikleri ve büyüklüklerinden çıkarımlar şeklinde oluşturulmuştur. Bu çıkarımlardan ise alternatif politika önerileri üretilmiştir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Haşhaşın Tarihçesi

Haşhaşın tarihçesinin iki açıdan ele alınabilir. Birincisi botanik, ikincisi ise insan tarafından tanınması ve kullanımı bakımındandır. Botanik bakımından haşhaş bitkisinin tarihçesi bayağı belirsizlik göstermektedir. Bazı bahçe uzmanlarına göre haşhaş, doğal evrim sonucunda ortaya gelen bir bitkidir. Fakat bu görüşe karşı, haşhaşın insanlar tarafından çelik şeklinde türetildiğini savunan uzmanlar da vardır. Başka bir teori de iklim ve irtifanın değişiminden kaynaklanan bir mutasyon sonucu ortaya çıktığını ifade etmektedir (Booth 1996). Booth'a göre bir bitkinin ekolojik şartlara göre belli bir şekil ve özelliklere sahip olması gayet normaldir. Botanikçiler haşhaşın anavatanı hakkında farklı görüştedirler. Taş devrinden kalma İsviçre bölgesinde ekilmiş haşhaş tohumları bulunmuştur. Ayrıca Akdeniz kıyıları da haşhaşın anavatanı olarak bilinmektedir (Kapoor 1995). Kısacası güney doğu Avrupa ve batı Asya bölgelerinin haşhaşın anavatanı olduğu söylenebilmektedir.

İnsan tarafından tanınma ve kullanımı bakımından ele alındığında, haşhaşın tarihçesi çok eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Milattan üç bin yıl önce şimdiki Irak bölgesinde yaşayan Sümerler tarafından haşhaş bitkisinin ekildiği söylenmektedir. Sümerler afyonu keyif anlamına gelen “gil” ve haşhaş bitkisini “hul gil” yani keyif bitkisi olarak isimlendirmişlerdir (Brownstein 1993). Sümer dilinde keyif bitkisi olarak bilinen haşhaş aynı zamanda haşhaşın kullanma tarihini de açıkça ifade etmektedir. Ayrıca eski Yunan meşhur şairi Homer yazdığı bir şiirinde şöyle söylemektedir:

“Şu an o, içeceği şaraba bir ilaç kattı
Dert ve öfkelerini teskin etmek için
Bütün acılarının unutulması için” (Watson 2005).

Görüldüğü gibi bu şiirde de haşhaşın eski Yunan'da kullanmasıyla ilgili işaretler yer

almaktadır. Bizim coğrafyamıza gelince, 980 – 1037 yıllar arasında yaşayan büyük filozof ve hâkim olan İbni-Sina, afyonu, ishal, göz hastalığı ve kolik gibi hastalıklara bir ilaç olarak önermiştir. Ayrıca İbni Sina uykusu olmayan bebeklerin yemeğine biraz afyon katılmasını da tavsiye etmektedir. Böylece bu dönemlerde de afyon kullanımının yaygın olduğu anlaşılmaktadır (Kapoor 1995). İbni Sina'nın tavsiyesine göre hala da Afganistan'ın Badakhshan şehrinde haşhaş hem çoğu hastalıklara bir ilaç olarak hem de bebeklerin uyutulması amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır.

Haşhaşın tarihçesini incelerken dünyada gerçekleşen iki haşhaş savaşını dikkate almak zaruridir. Haşhaş 1840-1842 ve 1856-1860 yıllar arasında Büyük Britanya'nın Çin'e zorla yapılan afyon ihracatı sonucu Çin ve Büyük Britanya arasında iki büyük savaşa neden olmuştur ve bu savaşlar, çok insani ve mali kayıplara sebep olmuştur (Fay 1997; Wong 1999).

4.2. Haşhaşın Sınıflandırılması

Bilimsel adı : *Papaver somniferum* L.

Ailesi : Papaveraceae

Cinsi : *Papaver* (Yazdani *et al.* 2002).

İngilizce ismi; opium poppy eski Yunanca'nın Aphioni aslında özüt anlamına gelen Farsça kökenli "Apion"den türetilmiştir (Kritikos and Papadaki 1967)

Türkçe ismi; haşhaş. Arapça kökenlidir (Anonim 2017c).

Farsçada; haşhaş, Kuknar, Narkiwa, afiyon, teryak (Türkçe kökenli) Narxira ve Narxuk gibi isimleri vardır (Anonim 2017b). Afganistan'da daha çok teryak, haşhaş ve kuknar isimleri kullanılmaktadır.

Papaveraceae ailesinin *Papaver*, *Meconopsis*, *Glaucium*, *Roemeria*, *Chelidonium* ve

Hypecoum adlı 6 cinsi var. Protopin, Kriptopin ve Tebain dışında hiçbir haşhaş alkaloitleri başka bitki cinslerinde bulunmaz. P. Somniferum dışında yalnız P. Setigerum'da da morfin bulunmaktadır P. Somniferum 99'dan fazla varyetesi olmaktadır (Yazdani *et al.* 2002).

4.3. Bitkisel Özellikleri

Haşhaş 0,50- 2 metre yükseklikte olan, yüzeysel köklü, püzsüz ve yeşil saplıdır. Sapı muma benzer bir madde ile kaplı, yaprakları birbirilerinden ayrı, girinti ve çıkıntıları olan ve yeşil renkli bir bitkidir. Çiçekleri genel olarak kırmızı, beyaz ve morumsu olmaktadır (Yazdani *et al.* 2002).

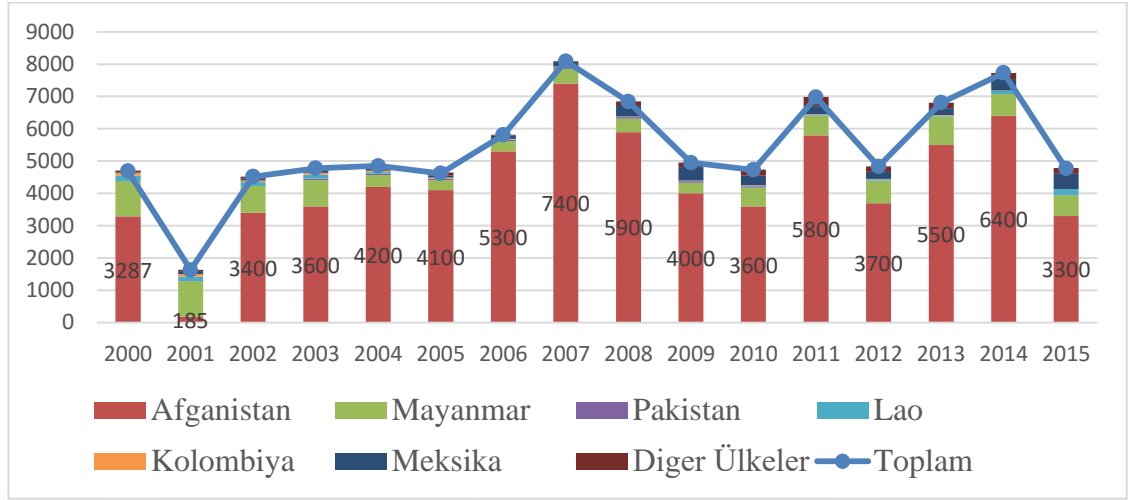
Haşhaş bitkisi diğer bitkilere göre çok farklı ekolojik şartlara uyum göstermektedir. Sulu ve sulu olmayan şekillerde hata 3000 metre yükseklikte bile yetişmesi mümkün olup çok farklı iklim şartlarına dağlık bölgelerde bile uyum gösteren bir bitkidir (Mansfield 1999).

Erken dönemlerinde 3-10 derece selsiyus soğuk iklim ve yüksek nem gerektirir, nemlilik olunca fazla yağmura bile ihtiyacı olmamaktadır. Çiçek açma döneminde güneş çok önemlidir ve çiçekleri açılınca daha kuru bir toprak gerektirir. Hasat ancak güneşli ve sıcak günlerde mümkün olmaktadır (Lujala 2002).

4.4. Dünyada Haşhaş Üretim Durumu

Haşhaşın dünyanın birçoğu ülkesinde üretimi yapılmaktadır. Ancak buradaki dünyadaki durumundan yasadışı haşhaş üreten ülkeler kastedilmektedir. Bu ülkeler arasında Afganistan başta olmak üzere, Myanmar, Meksika, Kolombiya, Lao, Pakistan ve nispeten küçük bir payla diğer ülkeler yer almaktadır.

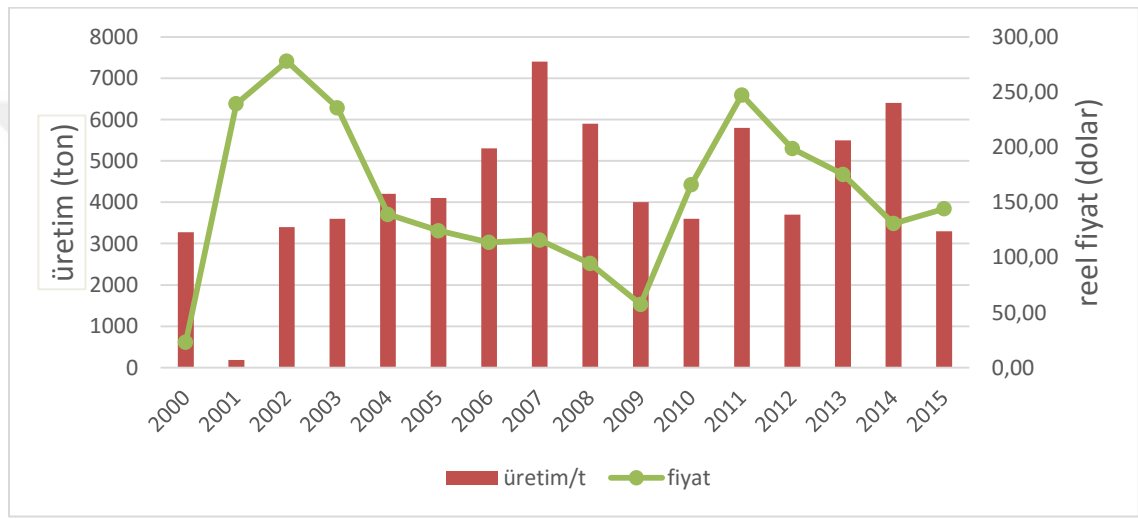
Şekil 4.1. Yıllar itibariyle dünya yasa dışı haşhaş üretimi yapan ülkeler(ton)
Kaynak: UNODC (2016b)

Coğrafik olarak birbirlerine uzak olsa da Şekil 4.1’de yer alan ülkelerin ortak noktaları olarak üçüncü dünya ülkesi olmaları, yolsuz yönetim, yoksulluk ve kanun egemenliğinin olmaması sıralanabilmektedir. Ayrıca bu ülkelerin çoğunlukla Güney Asya’da yer alması Chouvy (2011), dediği gibi bölgenin tarihi ve jeopolitiğiyle ilişkilendirilebilmektedir. Bölgenin tarihi ve jeopolitiğinden kastedilen Haşhaş savaşları ve 19. Yüz yılda gerçekleşen soğuk savaşı olmaktadır.

Şekil 4.1’de görüldüğü gibi yıllar itibariyle Afganistan dünyanın yasa dışı haşhaş üretiminin çok önemli kısmını (nerdeyse yüzde 80’den fazlasını) yapmaktadır. Afganistan’a oranla önemli bir farkla Myanmar ikinci sırada yer almaktadır. Myanmar’dan sonra özellikle son yıllarda haşhaş üretimi artan bir trend gösteren Meksika üçüncü sırada yer almaktadır. Aslında son yıllarda sürekli artan talep nedeniyle yükselen fiyat, dünya çapında haşhaş üretimini arttırmıştır. Özellikle Meksika ve Lao’nun son yıllarda afyon üretiminde önemli bir artış gösterdiği görülmektedir. Pakistan’ın haşhaş üretimi 2003’te önemli derecede arttığı ve 2013’ten sonra da 10 tonun altına düştüğü görülmektedir. Dünya’nın geri kalan ülkelerinin haşhaş üretiminin 2007’den sonra sürekli artış gösterdiği görülmektedir.

4.5. Afganistan'ın Haşhaş Üretimi

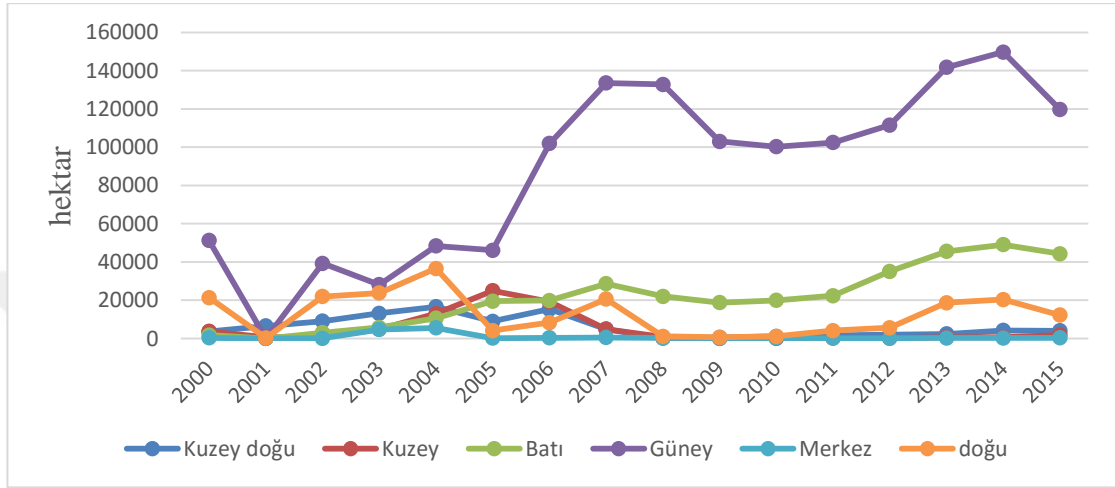
Şekil 4.2 yıllar itibariyle Afganistan'ın haşhaş üretimini yansıtmaktadır. Görüldüğü üzere Afganistan'ın haşhaş üretimi 2001 hariç son 16 yılda bazı düşüş ve artışlarla birlikte fazla değişmemektedir. 2001'de görünen önemli azalış, ülke çapında ciddi kuraklık ve Taliban'ın getirdiği sınırlandırmanın sonucu olmaktadır.

Şekil 4.2. Afganistan'ın yıllara göre haşhaş üretimi ve fiyatı

ABD, NATO ve diğer dünya ülkelerin haşhaşla mücadele çabaları 2003-2015 zaman aralığında gerçekleşmektedir. Bu zaman aralığı içerisinde (2007) Afganistan afyon üretiminde zirveye çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda iki veya üç yıl önceki fiyatın haşhaş üretimini etkilediğini göstermektedir (Şekil 4.2). Başka bir ifadeyle haşhaş üretiminin önceki yılların fiyatına bağlı olarak yapıldığı görülmektedir. Şekil 4.2'de afyon üretimi açısından Afganistan'ın genel durumunu açıklamaktadır. Fakat aynı durum, Afganistan'ın farklı bölgeleri için geçerli olmamaktadır. Örneğin bazı bölgelerin son yıllarda azalışta olduğu ve bazı bölgelerin artışta olduğu görülmektedir. Ayrıca hükümetin politikaları bütün bölgeleri aynı oranda etkilememektedir. Politikalar bazı bölgelerde daha çok etkili olurken bazı bölgelerde fazla etki gösterememektedir. Dolayısıyla Afganistan'ın haşhaş üretimi bölgeler düzeyinde ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Şekil 4.3 Afganistan'ın bölgelere göre haşhaş üretimini göstermektedir.

Gösterildiği gibi Afganistan'ın güney bölgesi haşhaş üretimin önemli kısmını yapmaktadır. Güney bölgesinden sonra batı, doğu, kuzey doğu, kuzey ve merkez bölgesi sırasıyla ikinci üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı sırada yer almaktadırlar.

Şekil 4.3. Bölgelere göre haşhaş üretim alanı

4.6. Uygulanmış ve Uygulanmakta Olan Politikalar

Şekil 4.1'de görüldüğü gibi Afganistan dünya afyon üretiminin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Belirtildiği gibi Afganistan'da üretilen bu miktarda afyon hem ülke içinde hem dünyada büyük bir problem olarak görülmektedir. Dolayısıyla 2003'ten beri dünya toplumlarının desteğiyle Afganistan hükümeti bu problemi ortadan kaldırmak amacıyla birtakım politikalar uygulamaktadır. Bu politikalar aşağıdaki gibidir;

Alternatif Geçim Programı

Alternatif Geçim Programı (Alternative Livelihood Program) 2005'ten itibaren Afganistan hükümetinin haşhaşla mücadele stratejisinde yer almıştır. Plan, kurumsal yapılanma, bilgilendirme kampanyası, alternatif geçim kaynakları, yasaklama ve kanun uygulama, eradikasyon, ceza adaleti, uyuşturucuya olan talebin azaltılması, bağımlıların tedavisi ve bölgesel iş birliği de dâhil olmak üzere sekiz başlık üzerine kuruludur. Bu

entegre yaklaşım, özellikle uyuşturucu kaçakçılığına karışan suçluları adalete teslim etmek ve yoksul insanların afyon üretimine bağımlılığını en aza indirmek ve ortadan kaldırmak amacıyla sekiz başlık arasında koordinasyon ve sıralama gerektirmektedir. 2005'te Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan bu programın temel amacı, yasal ekonomik fırsatlar yaratarak halkın yasadışı ekonomiye bağımlılığını en aza indirmektir.

Programın yatırım boyutu aşağıdaki altı alana odaklanmaktadır.

- 1) Tarım; özellikle haşhaş üreten çiftçiler için yasal tarımı daha karlı hale getirmek amacıyla mevcut olan tarımsal faaliyetlerin verimliliğini arttırmak, yüksek değerli ve pazarlanabilir bir alternatif geliştirmek.
- 2) Altyapı ve Sürdürülebilir İstihdam; Özellikle haşhaş çiftliği ile uğraşan günlük emekçiler için alternatif kısa vadeli istihdam yaratmak ve ekonomik büyümeye yardımcı olacak ve toplulukların yaşamlarını iyileştirecek yerel altyapıyı oluşturmak.
- 3) Kırsal finans; Çiftçilere ve diğerlerine işlerini daha hızlı geliştirmeleri ve afyon borcunu daha yönetilebilir hale getirmek için uygun mali yardım sağlamak.
- 4) Ekonomik yenilenme; Altyapı, sulama, özel sektör kalkınması ve daha uzun vadeli sürdürülebilir büyüme için gerekli diğer alanlarda, özellikle yeni işler yaratmaya yönelik yatırımlar yapmak.
- 5) Yönetim; Yerel toplulukları kendi kalkınma öncelikleriyle ilgili kendi kararlarını almak ve haşhaş ekimini azaltmak için sorumluluk almaya yönlendirmek, yetkilendirmek.
- 6) Sosyal Güvenlik Ağları; Diğer fırsatlara ulaşamayanlara acil yardım sağlamak ve yoksunluk / açlığı önlemek (MCN 2005).

İyi Performans Takdir Etme

İngilizcesi (Good Performers Initiative) Farsçaya İyi Performans Takdir Etme şeklinde çevrilmiştir. Bu program Afganistan Cumhurbaşkanlığının 99 hükmüyle 2008'den

itibaren haşhaşla mücadele Bakanlığın çerçevesinde faaliyete geçirilmiştir. İlk önceleri bu program Birleşmiş Milletlerin Kalkınma Programı tarafından finanse edilirken daha sonra ABD Uyuşturucuyla Mücadele Ofisine devredildi. Program valilerin haşhaşla mücadele amaçlı yaptığı faaliyetlere göre, kalkınma projeleri şeklinde o illerde uygulanmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu program girişimci valilere bir imtiyaz veya ödül olarak verilmektedir. İller veya yerel hükümetler, aşağıdaki kıstaslara dayanarak sırasıyla ödüllendirilmektedirler;

1. BM'nin Suç ve Uyuşturucu Ofisinin yıllık raporuna göre haşhaş ekim düzeyi sıfırlanmış iller.
2. Haşhaş ekim oranını %10 veya daha aza indiren iller.
3. Yukarıdaki her iki gruba da girmeyen ancak haşhaşla mücadele konusunda önemli gelişmeler gerçekleştiren iller.

2008'de başlayan bu programın 2014'te bir inceleme ve teftişinden sonra ikinci aşaması uygulanmaya başlamıştır. İkinci aşamada çiftçilerin sosyal ve ekonomik hayatını iyileştirmek amacıyla daha çok çiftçi odaklı projelerin uygulanmasına karar verilmiştir. Bu aşamada iller aşağıdaki kıstaslara göre ödüllendireceklerdir;

1. Haşhaş üretiminin sonlandırması
2. Kanun egemenliği
3. Kamu bilinci

Programın resmi dergisine göre bu program 2008'den beri uygulanmakta olup, 2015'e kadar bu program vasıtasıyla Afganistan genelinde 298 proje uygulanmıştır (Nadiri 2015).

Kapsamlı Tarım ve Kırsal Kalkınma Kolaylıklar (CARD-F)

Bakanlıklar arası iş birliğiyle yürütülen bu program, Afganistan hükümetinin en önemli tarımsal ve kırsal kalkınma projesidir. Bu program/proje Tarım Bakanlığı, Haşhaşla

Mücadele Bakanlığı, Kırsal Kalkınma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığının iş birliğiyle yürütülmektedir. İngiltere ve Danish fonu tarafından mali destek alan bu program, kırsal alanda istihdam, gelir ve ticari fırsatları arttırması ve ticari açıdan tarımsal katma değer zincirinin uygulanmasını hedeflemektedir.

Programın amaçlarında şunlar yer almaktadır;

- 1) Yasal kırsal gelir ve istihdamı arttırmak
- 2) Afganistan'da tarım sektörüne özel sektör yatırımlarını teşvik etmek
- 3) Tarımı geçimden ticarete dönüştürmek
- 4) Afganistan'da seçilen belli tarımsal ürünlerin değer zincirlerini güçlendirmek

Son 5 yılda uygulamaya geçen bu program Kuzey Doğu bölgesinde 2012, Kuzey bölgesinde 2013, Batı bölgesinde 2015, Güney bölgesinde 2014, Merkez ve Doğu bölgesinde 2013'ten itibaren uygulanmaya başlamıştır (Anonim, 2017a).

Kandahar ve Hilmand Gıda Bölgesi

Yoğunlukla güney bölgesinde uygulanmış olan bu program 2012'den 2014 yılları arasında kapsamaktadır. Bu program haşhaş üretimini en aza indirmek amacıyla kırsal yapılanma, tarımsal konularda bilgilendirme, yeni teknikler ve teknolojileri çiftçilere sağlama programlarının bulunduğu faaliyetlerden oluşmaktadır.

2014'te sona eren bu program ABD, Finlandiya ve Danimarka gibi ülkeler tarafından finanse edilmiştir. Bu programın bitmesiyle 2014'ten itibaren Hilmand Gıda Bölgesi benzer amaçlarla faaliyete geçirilmiştir ve halen daha uygulanmaktadır.

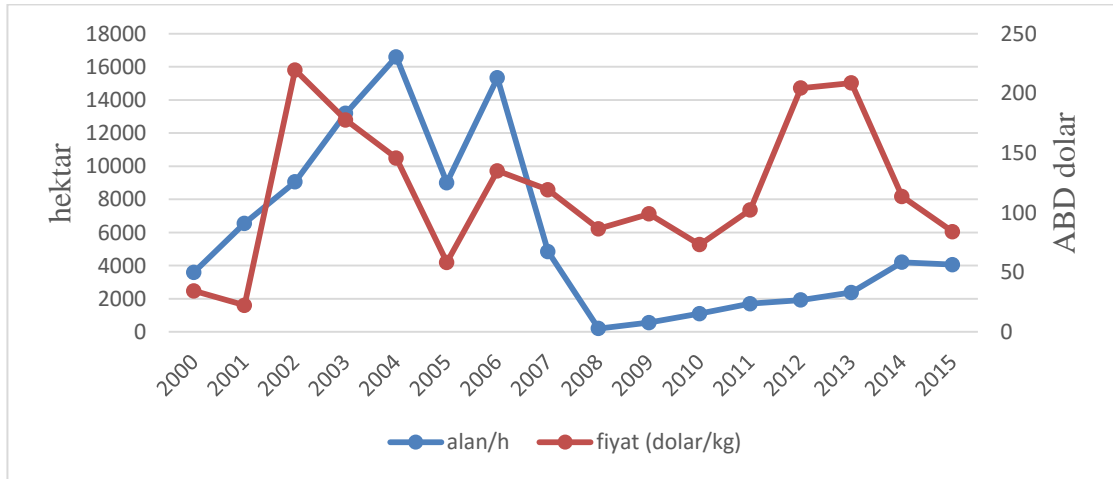
4.7. Bölgeler Düzeyinde Haşhaş Üretiminin Durumu ve Uygulanan Politikalar

Ülke genelinde haşhaş üretim durumu Şekil 4.2 ve Şekil 4.3'ten hareket edilerek kabaca

incelenmiştir. Ancak Şekil 4.3'te de görüldüğü gibi, haşhaş üretim durumu ve uygulanan politikalar açısından bölgeler arasında bir homojenlik bulunmamaktadır. Aynı zamanda bölgelerin haşhaş üretim durumu, afyon fiyatı, rakip ürünlerin fiyatı ve uygulanan politikalara karşı aynı tepkiye göstermemektedir. Dolayısıyla bölgelerin ayrı ayrı ele alınıp şekiller üzerine incelemesi bu farkı ortaya koymak açısından önemlidir.

Kuzey doğu bölgesi

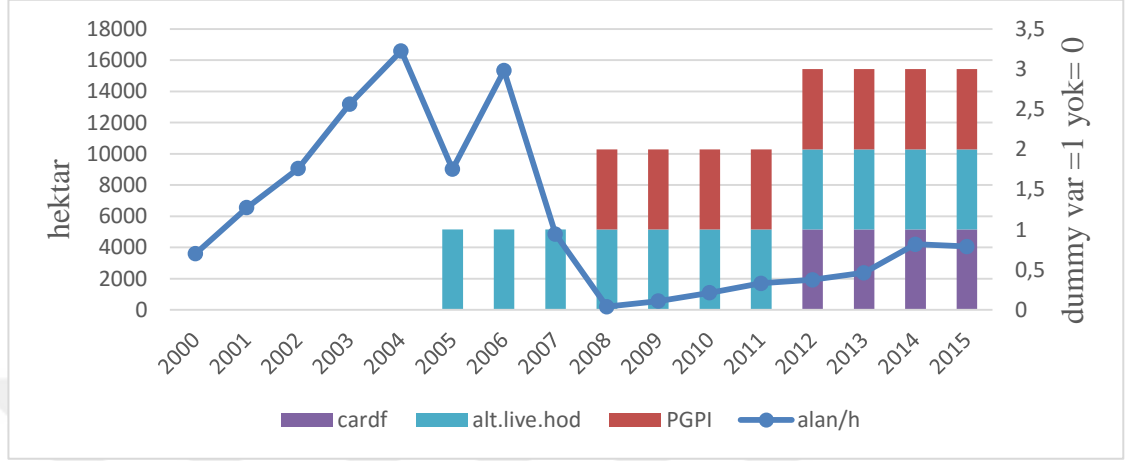
Afganistan'ın kuzey bölgesi önemli tarım bölgelerinden biri olduğu için haşhaş üretiminde de önemli bir paya sahiptir. Bu bölge haşhaş üretimi açısından ülke bazında haşhaş üretimi yapan bölgeler arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Haşhaş üretimi bu bölgede 2001-2007 yılları arasında çok yüksek olduğu görünüyorken, 2008'den 2013 kadar önemli bir düşüş göstermektedir. Ancak 2013'ten itibaren bu bölgede haşhaş üretimi yine artmaya başlamıştır. Şekil 4.4'te görüldüğü gibi önceki yılların fiyatı sonraki yıllarda üretimi etkilemiştir.

Şekil 4.4. Kuzey Doğu haşhaş üretim alanı ve fiyatı

Aynı zamanda Şekil 4.5'in gösterdiği gibi, 2004'ten sonra bu bölgede haşhaşla mücadele politikaları uygulanmaya başlamıştır. 2005'te Alternatif Geçim Programının başlamasıyla 2006'da gerçekleşen önemli bir artış dışında 2009'a kadar sürekli bir

düşüş sergilenmektedir.

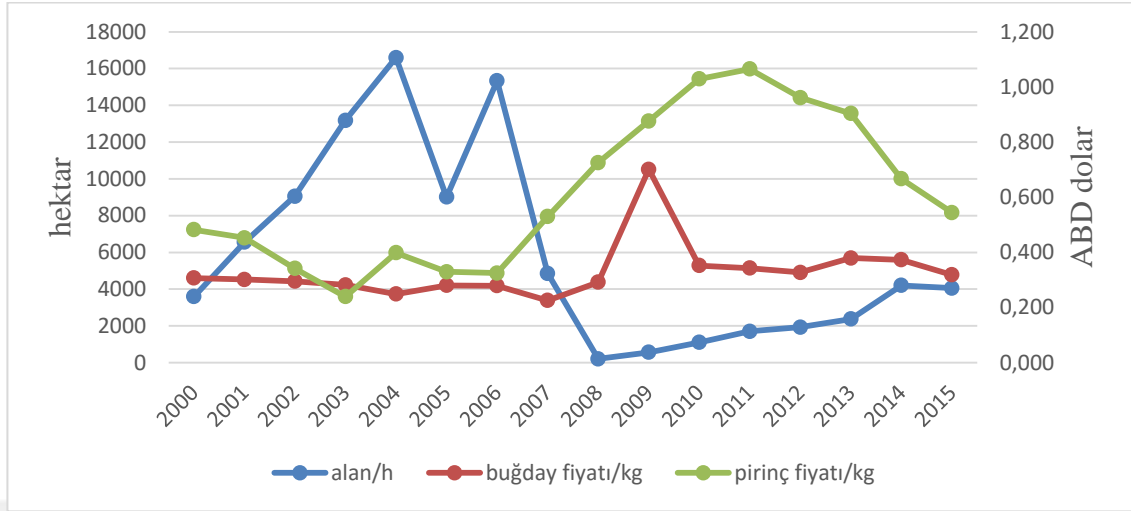
Şekil 4.5. Haşhaş üretim alanı ve uygulanan haşhaşla mücadele politikaları

İyi Performans Takdir Etme (PGPI) bu zaman aralığında (2007'den sonra) uygulanmaya başlamıştır. CARD-F programı 2012'de başlamış olup bu programların etkisi, 2012'de üretim alanının artması nedeniyle çok açık olarak görünmedi. Bu programların haşhaş üretimine fazla etkisinin olmadığı söylenebilir. Çünkü bu programların başlamasıyla üretim alanı en azından sabit kalmak yerine, artmaya eğilim gösterdiği görülmektedir.

Ayrıca Şekil 4.6 dikkate alındığında, haşhaşın rakip ürünü denebilecek pirinç ve buğdayın fiyatının da haşhaşın düşüş gösterdiği zaman aralığında artış gösterdiği görülmektedir.

Görünen fiyatlar ülke bazında buğday ve pirinç fiyatlarını temsil etse de ülkenin önemli iki buğday ve pirinç üreten illeri (Kunduz ve Tahar) bu bölgede yer aldığı için, yükselen buğday ve özellikle pirinç fiyatının haşhaş üretimini etkilemesi gayet normaldir.

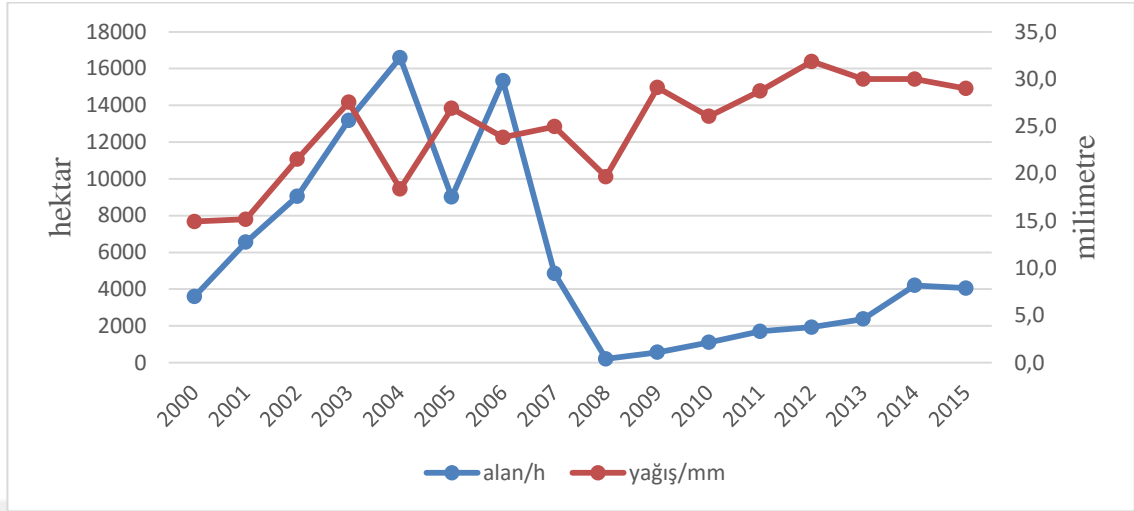

Şekil 4.6. Haşhaş üretim alanı, buğday ve pirinç fiyatı

Mansfield (2001) ve Bagley (2004), buğdayın fiyatının haşhaş üretimi üzerine olan etkisinden söz etmişlerdir. Ancak pirincin fiyatı ile haşhaş üretimi arasındaki ilişki bahsedilmemiştir. Politikarlardan hangisinin ne ölçüde etkili olup olmadığı, buğday ve pirinçten hangisinin daha çok haşhaş üretimiyle ilişkili olduğunu yapılan tahminler açığa çıkartacaktır.

Politikaların uygulanmadan önceki dönemde, bölgede görünen düşük haşhaş üretiminin kuraklıklarla alakalı olduğu düşünölmektedir. Şekil 4.7 Haşhaş üretim alanı ile yağış miktarı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Aslında haşhaş üretim alanı ile yağış arasındaki ilişki çok mantıki gelmeyebilir. Ancak o dönemdeki kuraklıktan dolayı nadas kalan araziler düşünöldüğünde mantığa pek uzak gelmemektedir. Ayrıca 2001’de diğer bölgelerde görünen haşhaş üretim alanındaki düşüş Taliban’ın uyguladığı yasaklamayla açıklanabilir. Ancak bu bölge Taliban’ın hâkimiyeti altında olmadığına göre yağış miktarını göz ardı etmek mümkün değildir.

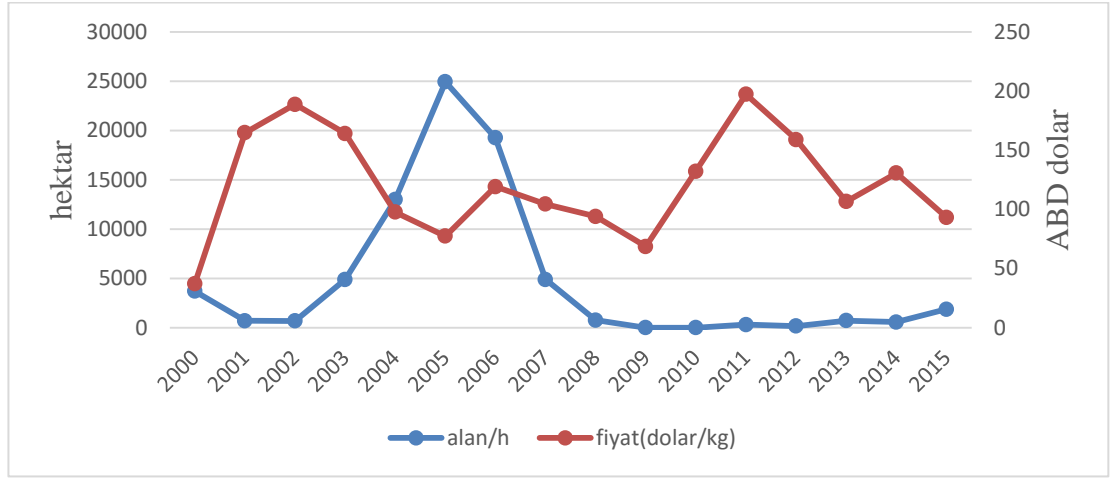

Şekil 4.7. Kuzey doğu bölgesi haşhaş üretim alanı ve ortalama yağış miktarı

Özellikle dikkat edilmesi gereken, bölgenin en büyük haşhaş üreten ilinde (Badakhshan) haşhaş üretiminin önemli kısmı kurak arazide yapılmaktadır.

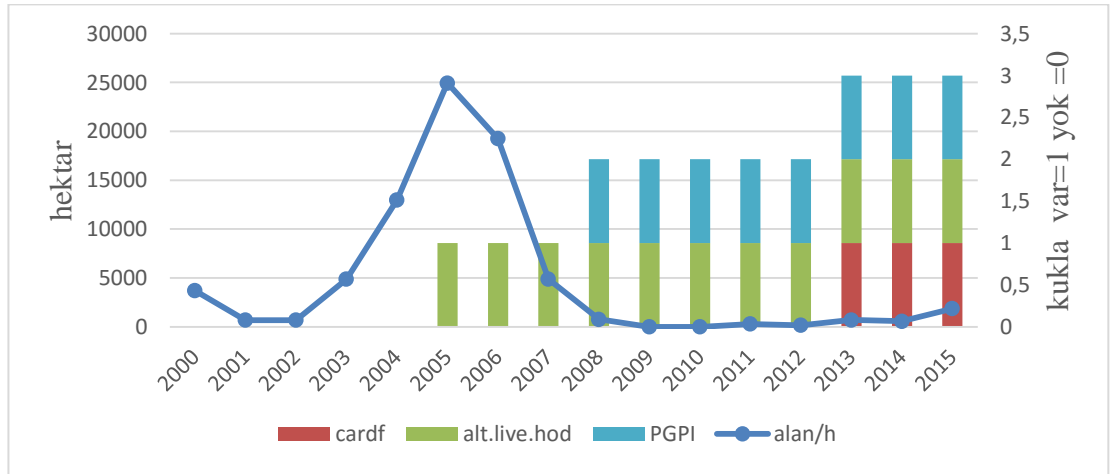
Kuzey Bölgesi

Kuzey bölgesindeki haşhaş üretimi, kuzey doğu bölgesiyle neredeyse aynı trendi gösterdiği görülmektedir. Bölgede hükümet politikalarının yürütülmeye başlamasından önce, üretim alanı hızlı bir şekilde yükselirken, politikaların başlanmasıyla birlikte, hızla yükselen üretim alanı düşmeye başlamaktadır. Şekil 4.8’de görüldüğü gibi, önceki yılların fiyatı, sonraki yıllarda üretim artışına neden olmuştur. Ancak 2009-2013 yılları arasında gerçekleşen fiyat artışı, beklendiği gibi sonraki yıllarda üretim artışına neden olmamıştır.

Şekil 4.8. Kuzey bölgesinin haşhaş üretim alanı ve fiyatı

Şekil 4.9'a bakıldığında 2005'ten itibaren hükümetin haşhaşla mücadele politikaları uygulanmaya başlamaktadır ve Alternatif Geçim Programı (ALT.LIVE.HOD) uygulanan ilk programlardandır. Bundan dolayı bölgedeki haşhaş üretim trendi boyunca görünen artışlar ve azalışların temelinde tek fiyat olduğunu söylemek mümkün değildir.

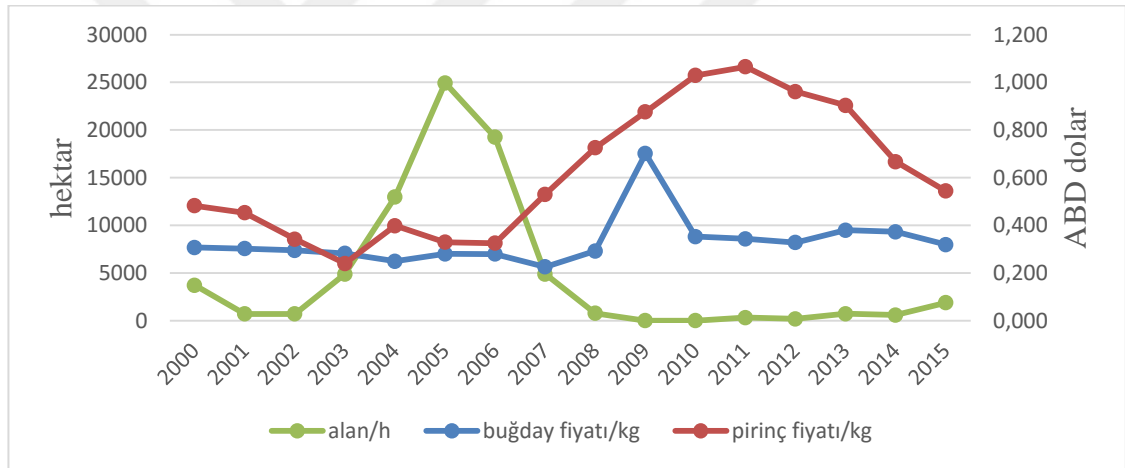

Şekil 4.9. Kuzey bölgesinin haşhaş üretim alanı ve uygulanan politikalar

Şekil 4.9'da açıkça görüldüğü gibi 2005'te Alternatif Geçim Programı'nın başlanmasıyla, zirvede olan haşhaş üretimi hızla aşağıya doğru bir eğilim göstermektedir. Bunun ardından 2008'de İyi Performans Takdir Etme (PGPI)

programın uygulanmaya geçmesiyle, bölgenin haşhaş üretimi sıfıra yaklaşmaktadır. 2013'te Kapsamlı Tarım ve Kırsal Kalkınmada Kolaylıklar (CARD-F) programının uygulanmaya başlamasıyla birlikte bölgede haşhaş üretimi artmaya başlamıştır. Buradaki temel amaç, zikredilen programların haşhaş üretiminde artışa neden olduğu değildir. Ancak bu programların haşhaş üretiminin önleminde etkin bir rol oynamadıkları apaçıktır.

Aynı zamanda haşhaşın rakibi olarak sayılabilecek iki ürünün (Buğday ve Pirinç) fiyatlarını yıllar itibariyle temsil etmektedir (Şekil 4.10). Görüldüğü üzere buğday ve özellikle pirincin fiyatı, haşhaşın düşüş gösterdiği yıllar içerisinde artış göstermiştir.

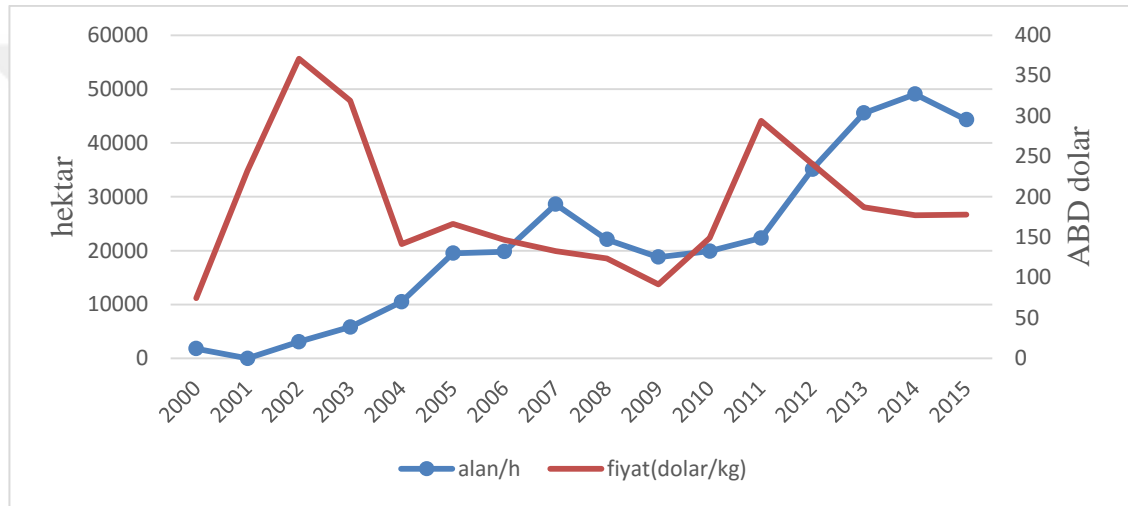
Şekil 4.10. Kuzey bölgesinin haşhaş üretim alanı, buğday ve pirinç fiyatı

Özellikle çalışmada Afganistan'ın en önemli pirinç ve buğday üreten ili (Baghlan) bu bölgede yer aldığı için, buğday ve pirinç fiyatının bölgedeki haşhaş üretiminin üzerine olan etkisi gayet mantıklıdır. Fakat bu iki rakip ürünün haşhaş üzerine etkisinin hangi yönde ve ne ölçüde olduğu, tahmin edilen modeller vasıtasıyla açıklanacaktır.

Genel olarak son 10 yıl dikkate alındığında, bu bölge, haşhaş üretimi açısından en düşük haşhaş üreten bölgeler arasında yer almaktadır.

Batı bölgesi

Batı bölgesi haşhaş üretiminde en büyük paya sahip olan bölgelerdendir. Bu bölge sınırlara yakın olması dolayısıyla fiyat, bu bölgede diğer bölgelere oranla daha yüksek olmaktadır. Dolayısıyla haşhaş üretiminin fiyata karşı gösterdiği tepki bu bölgede daha yüksek olmaktadır. Şekil 4.11 batı bölgesinin haşhaş üretimi ve kilogram başına çiftçinin eline geçen fiyatı temsil etmektedir.

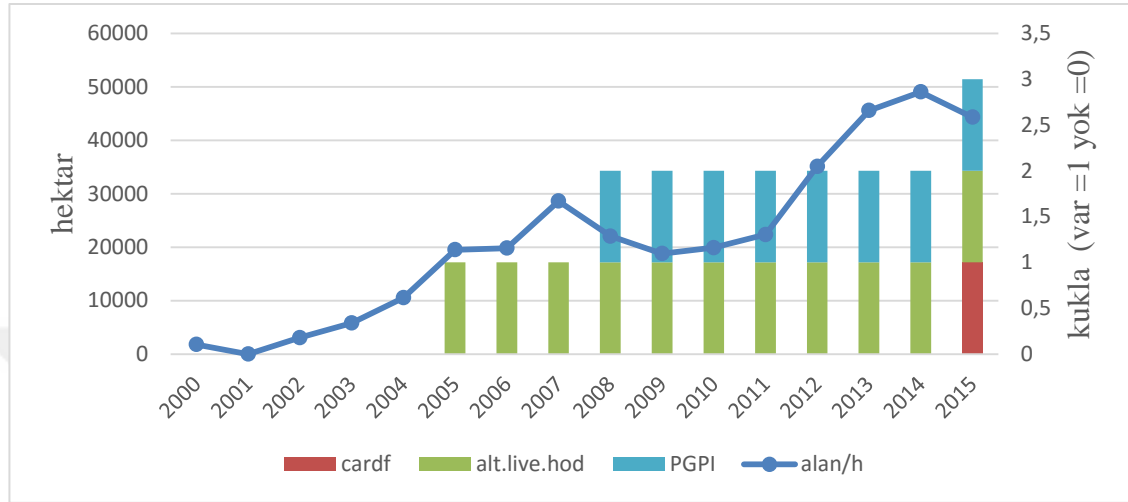

Şekil 4.11. Batı bölgesinin haşhaş üretim alanı ve fiyatı

Görüldüğü gibi batı bölgesinin haşhaş üretimi, önceki yılların fiyatıyla paralel değişim göstermektedir. Bundan dolayı bölgenin haşhaş üretiminde önceki yılların fiyatının önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Üretimde fiyat tek başına bir faktör olmadığı gibi, kendisi başka faktörlerin bir yansımasıdır. Örneğin Şekil 4.11'de görüldüğü gibi 2001'de Taliban'ın getirdiği sınırlandırma üretimi sıfırlamaktadır. Haşhaş üretiminde görünen bu önemli düşüş diğer faktörlerin yanında sonraki yıllarda yüksek fiyata neden olmuştur.

Görüldüğü gibi 2002'den 2007'e kadar sürekli bir artış ve 2007'den 2011'e kadar, nispi bir düşüştten sonra yine 2014'e kadar hızla artmaya devam etmektedir. Bu süreçte hükümetin haşhaşa uyguladığı mücadele politikalarının haşhaşın üretim alanını nasıl ve

hangi yönde etkilediğine dikkat edilince, politikaların hiç birisinin bölgede fazla başarılı olmadığını görmektedir.

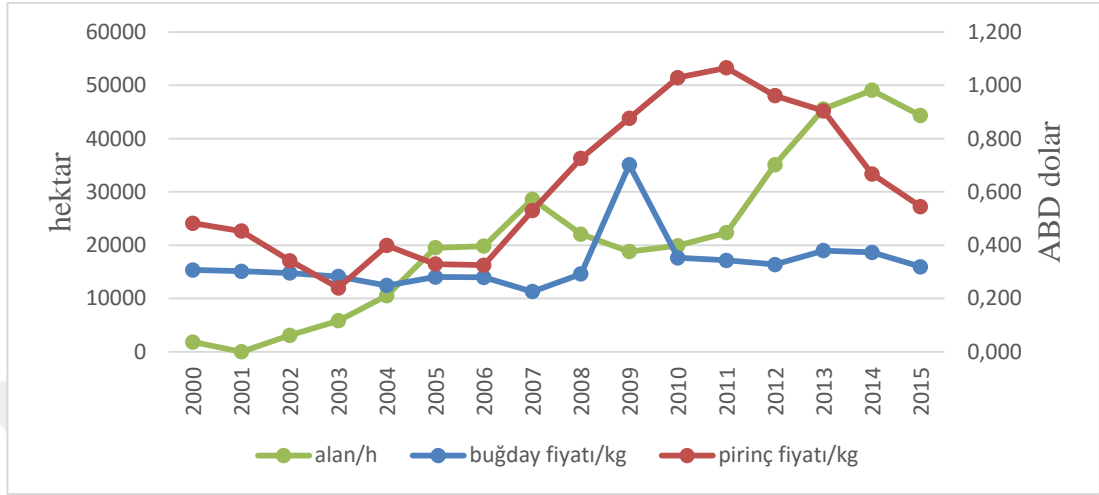

Şekil 4.12. Batı bölgesinin haşhaş üretimi ve uygulanan politikalar

Şekil 4.12'de görüldüğü gibi 2005'te Alternatif Geçim (ALT.LIVE.HOD) programının 2005'te başlamasıyla haşhaş üretiminin artan trendi, bir duraklamayla birlikte devam etmekte ve 2007'de bin hektarlık bir artış gözlenmektedir. 2008'de İyi Performans Takdiri (PGPI) programı yürütülmeye başlanmıştır. Bu programın başlamasıyla 2011'e kadar haşhaş üretim trendinde bir düşüş veya en azından bir yavaşlanma görülmektedir. Kapsamlı Tarım ve Kırsal Kalkınma Kolaylıkları (CARD-F) programı sadece 2015'te uygulandığı için, bu programın etkili olup olmadığını söylemek için daha erken olduğu düşünülmektedir.

Bilindiği gibi 2007-2011 yılları arasında haşhaş üretiminde önemli bir azalış görülmüştür. Ancak bu azalıştan bir müddet sonra bölgenin haşhaş üretimi yine hızla artmaya devam ettiği için, düşüşün nedeninin sadece fiyat veya politikaların etkisi olmadığı söylenebilir. Çünkü bu yıllar aralığında buğday ve pirincin fiyatı da önemli derecede artmıştır. Fakat pirincin fiyatının artmasının, bölgenin pirinç üreten bir bölge olmaması nedeniyle haşhaş üretimi üzerine etkili olduğu düşünülmemektedir. Buğdayın yüksek fiyatı ise bölgede buğday üretildiği için, haşhaş üretimi üzerine etkili

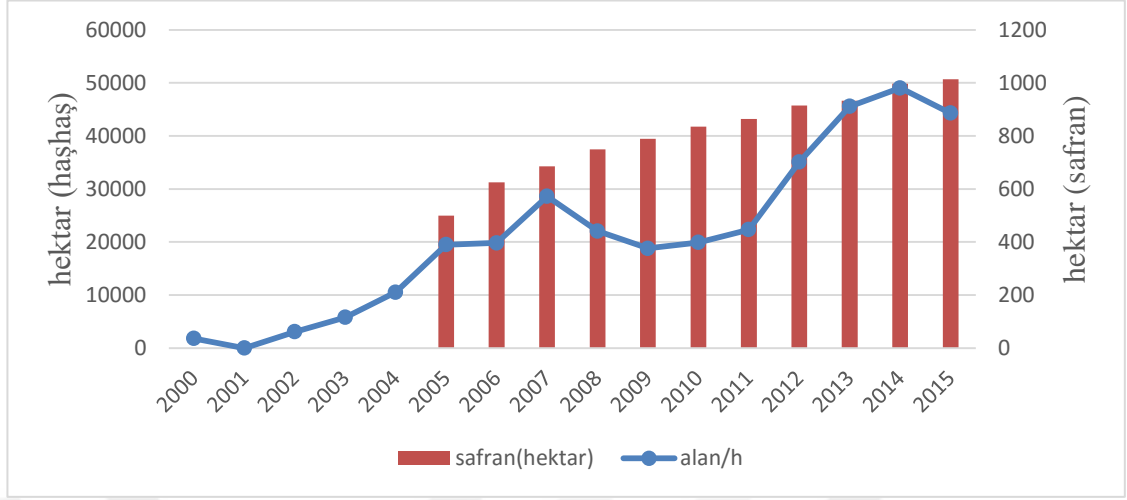
olabilmektedir.

Şekil 4.13. Batı bölgesinin haşhaş üretim alanı, buğday ve pirinç fiyatı

Şekil 4.13'te görüldüğü gibi bölgenin haşhaş üretiminin pirinç fiyatından ziyade, buğday fiyatına karşı daha tepkili olduğu görülmektedir. Fakat yine de buğday ve pirinç, haşhaş için güçlü bir rakip olarak bilinmemektedir.

Ayrıca bu bölgede son on yılda haşhaşın alternatifi olarak hükümet tarafından safranın üretimi teşvik edilmiştir. Şekil 4.14 haşhaş üretim alanı ve safran üretim alanını göstermektedir. Görüldüğü gibi bölgede safran üretimi yıllar içerisinde artmasına rağmen, haşhaş üretim alanı buna karşı fazla tepki göstermemiştir. Bu elbette safranın bir alternatif olarak haşhaşın üretim alanının üzerine herhangi bir etkisi olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü son yıllarda safran sadece bölgenin Herat ilinde yaygın olarak ekilmiştir. Diğer illerde o yıllarda haşhaş üretiminin artması safrandan bağımsızdır.

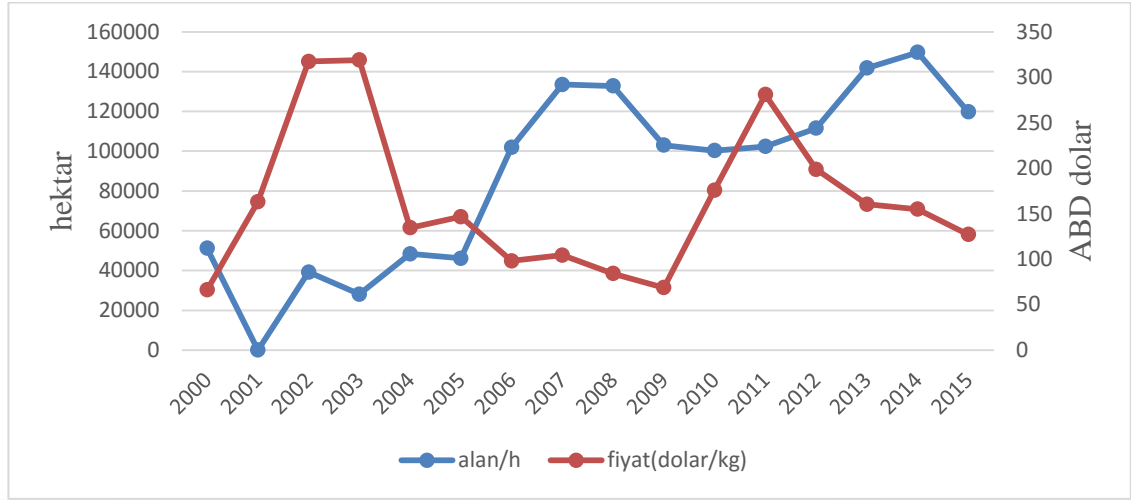
Şekil 4.14. Batı bölgesinin yıllara göre haşhaş üretim alanı ve safran üretim alanı

Güney bölgesi

Güney bölgesi ülkenin en büyük haşhaş üreten bölgesidir. Bu bölge tarımsal bir bölge ve üstelik haşhaş üretimine uygun, en verimli topraklara sahip bir bölgedir. Bunun yanında, sınırlara yakın olması nedeniyle, bölgenin haşhaş üreticileri her zaman yüksek fiyat olanaklarından da faydalanabilmektedirler.

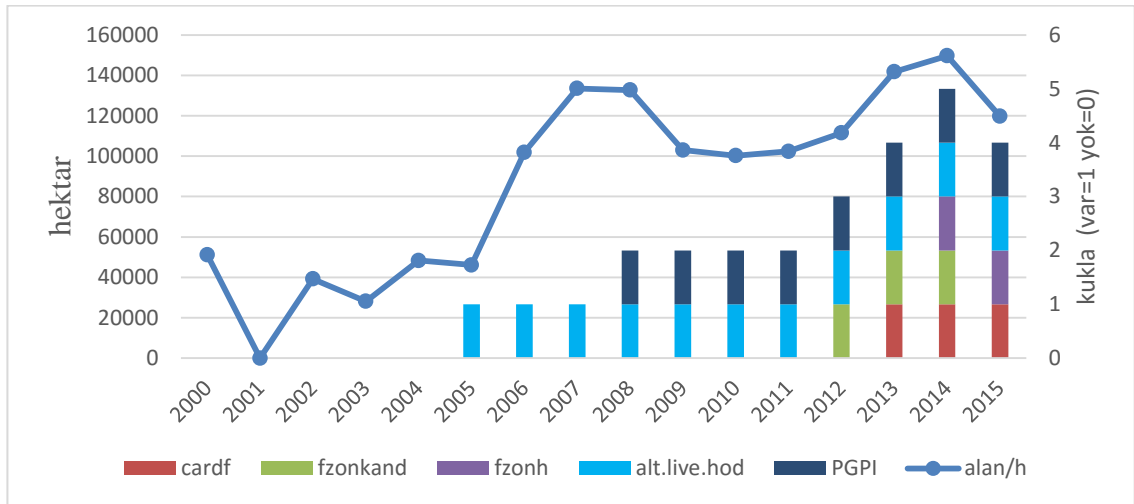
Yıllar itibariyle bölgenin haşhaş üretim alanını ve fiyatını göstermektedir (Şekil 4.15). Şekil incelendiğinde, haşhaş üretimi diğer bölgelere göre bu bölgede daha çok yapılmakta ve aynı zamanda önceki yılların fiyatı da üretimin düşüp yükselmesinde önemli bir rol oynamaktadır. 2001'de Taliban'ın uyguladığı kapsamlı sınırlandırma politikası bölgenin haşhaş üretimini nerdeyse sıfıra yaklaştırmıştır.

Şekil 4.15. Güney bölgesinin haşhaş üretimi ve fiyatı

Taliban'ın çöküşünden sonra yüksek fiyat baskısı bölgenin haşhaş üretimini 40 binden 133 bine yükseltmiştir. 2009-2012 yılları arasında nispi bir düşüş görülmektedir. Ancak 2012'den sonra bölgenin haşhaş üretim alanının en yüksek tepe (149 bin) hektara çıktığı görülmektedir. İlginç olan, başka bölgelerin tersine güney bölgesi en yüksek üretimini hükümetin politikalarını uyguladığı dönem aralığında yapmıştır.

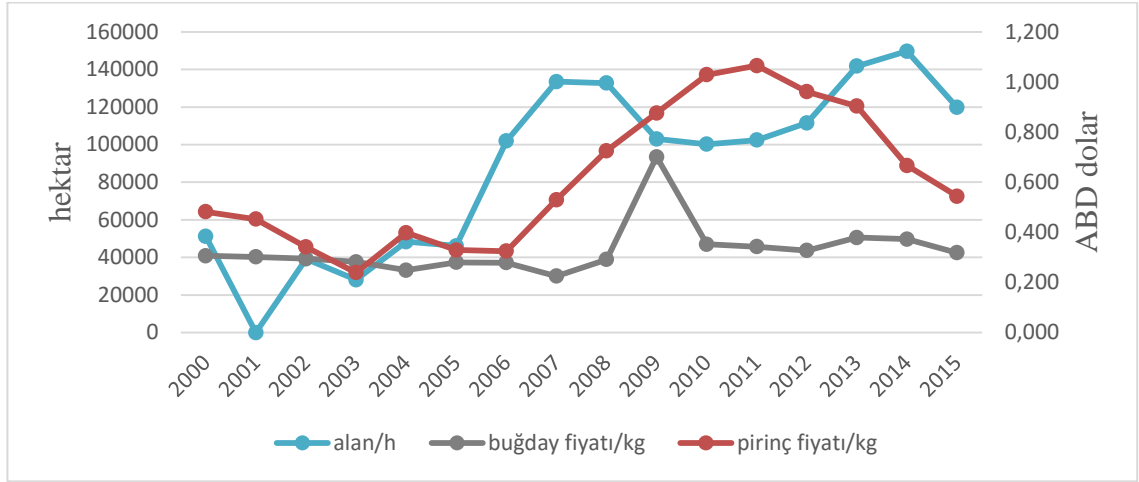

Şekil 4.16. Güney bölgesinin haşhaş üretim alanı ve uygulanan politikalar

Şekil 4.16 bölgede yıllara göre uygulanan politikalar ve bölgenin haşhaş üretim alanını

temsil etmektedir gösterildiği gibi Güney bölgesi ülkenin en büyük haşhaş üreten bölgesi olduğu için haşhaşla mücadele amaçlı politikalar, diğer bölgelere oranla bu bölgede daha çok uygulanmıştır. Ancak uygulanmış ve uygulanmakta olan politikaların etkililiğine gelince, hiçbir politikanın beklenen etkiyi göstermediği görülmektedir. Alternatif Geçim (ALT.LIVE.HOD) programı 2005'te uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikanın uygulanmasıyla üretim alanında herhangi azalma söz konusu olmadığı gibi, üretim alanında hızlı artış olmuştur. İyi Performans Takdir Etme (PGPI) programı, 2008'den itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Bu programın başlanmasıyla 2012'ye kadar üretim trendinde bir düşüş gözlenmektedir. Fakat 2013'ten itibaren haşhaş üretiminde yine büyük bir artış görülmüştür. Kandahar Gıda Bölgesi (FZONKAND) programı, haşhaş üretiminin en yüksek olduğu dönem aralığında uygulanmıştır. Dolayısıyla bu programın herhangi bir etkisi olmadığı ortadadır. Görüldüğü gibi son üç yılda Kapsamlı Tarım ve Kırsal Kalkınma Kolaylıklar programı (CARD-F) ve son 2 yılda Hilmand Gıda bölgesi (FZONH) programı da uygulanmıştır (Şekil 4.16). Ancak bu politikaların uygulanması haşhaş üretiminde gösterilen artışla aynı dönem aralığında olduğu için net olarak etkileri açık değildir veya etkili olmadığını söylemek mümkündür.

Şekil 4.17'de bölgenin haşhaş üretiminin diğer tarımsal ürünlere karşı gösterdiği ilişki gösterilmektedir. Görüldüğü üzere bölgenin haşhaş üretiminin buğday ve pirincin fiyatına karşı anlamlı bir ilişki göstermediği görülmektedir. Buna göre Macdonald ve Mansfield'in (2001), "haşhaş Afganistan'da sadece yüksek getirisi için üretilmeyen bir üretim biçimi olarak benimsenmiştir" sözleri bu bölge için doğru ve geçerli bir yorum olarak görülmektedir.

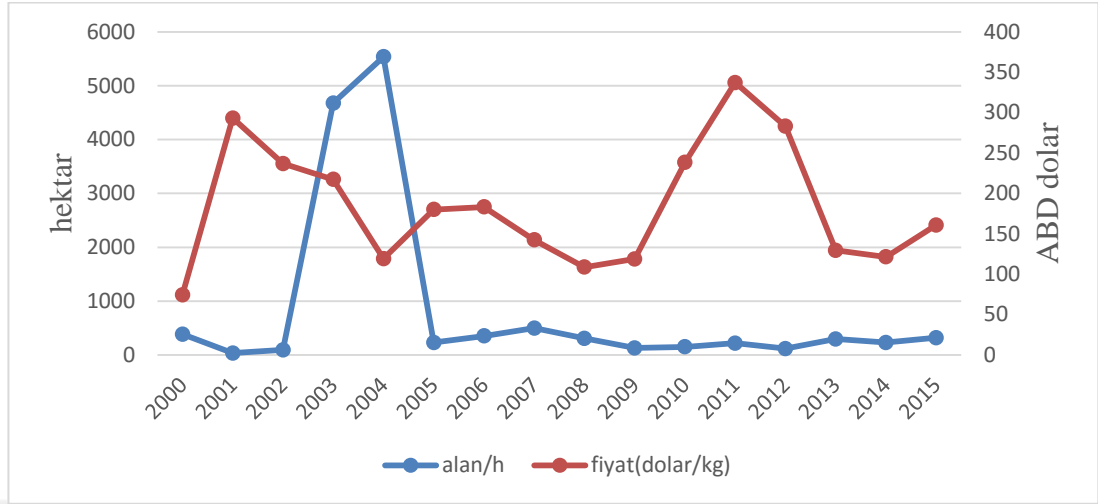

Şekil 4.17. Güney bölgesinin haşhaş üretim alanı, buğday fiyatı ve pirinç fiyatı

Çünkü Şekil 4.16’da verildiği gibi bölgenin haşhaş üretimi ancak 3 veya 4 sene önceki fiyatlardan etkilenebildiği görünmektedir. Vurgulandığı gibi bölgenin tarımsal bir bölge olması, coğrafik konumu ve güvenlik durumu haşhaş üretimi üzerine etkili birer faktör olmaktadır.

Merkez bölgesi

Merkez bölgesi ülkenin afyon üreten büyük bölgeler arasında yer almamaktadır. Fakat belli bir dönemde haşhaş üretimi Afganistan genelinde arttığı için, Merkez bölgesinin haşhaş üretim alanı da diğer bölgelerde olduğu gibi önemli bir artış göstermiştir. Diğer bölgelerde olduğu gibi bu bölgede de fiyat üretim üzerinde önemli etkenler arasında yer almaktadır.

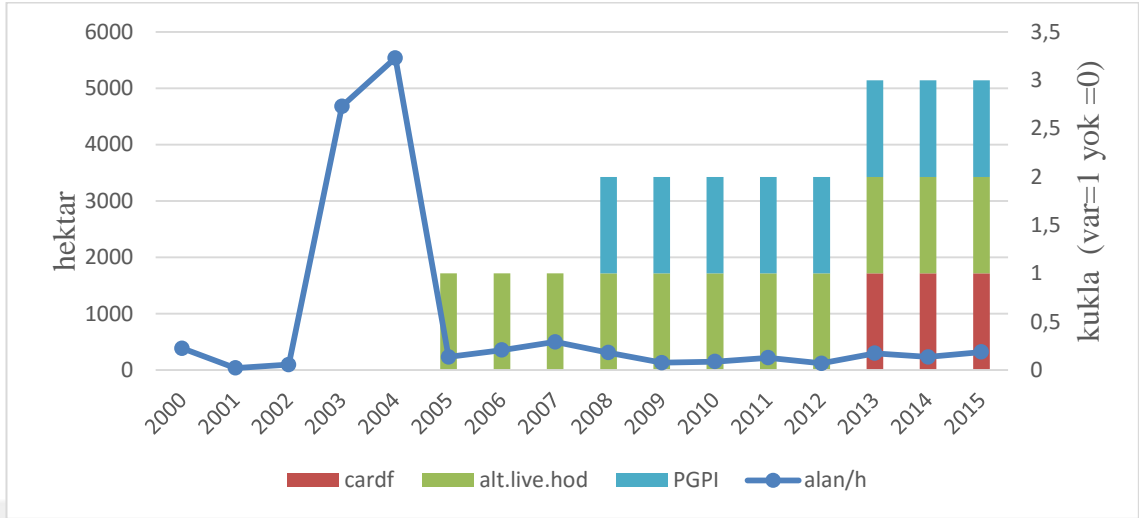

Şekil 4.18. Merkez bölgesinin haşhaş üretim alanı ve fiyatı

Yansıtıldığı gibi, 2001’de Taliban’ın getirdiği sınırlandırmanın sebep olduğu yüksek fiyat, sonraki yıllarda bölgenin haşhaş üretiminde önemli bir artışa neden olmuştur (Şekil 4.18). Ancak görüldüğü gibi fiyat her ne kadar etkili bir faktör olsa da 2005’ten sonra, yüksek fiyat beklenen düzeyde bölgenin haşhaş üretimini etkileyememiştir.

2004’ten itibaren, bölgenin haşhaş üretiminde hızlı bir düşüş görülmektedir. Nitekim görüldüğü gibi 2009-2013 aralığında görünen yüksek fiyat, beklenen şekilde üretimin artmasına neden olmamıştır.

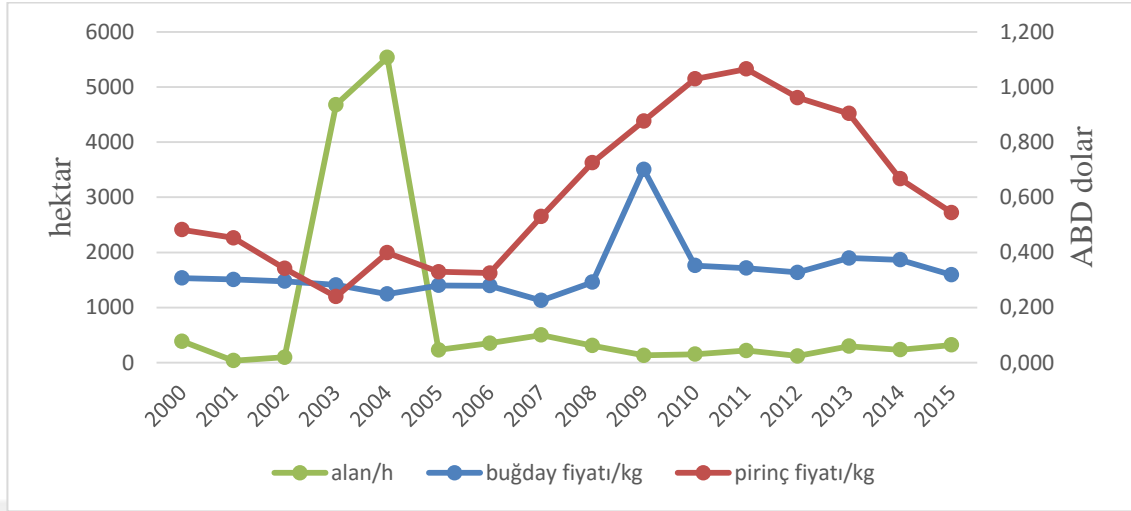
Dolayısıyla fiyat tek başına bölgedeki haşhaş üreticilerinin davranışlarını açıklayamamaktadır. Bu yüzden fiyat dışında başka etkenler de bölgenin haşhaş üretimi üzerine etkili olması açıktır. Örnek olarak hükümetin uyguladığı politikalar veya rakip ürünlerin fiyatı verilebilmektedir.

Şekil 4.19. Merkez bölgesinin haşhaş üretimi ve haşhaşla mücadelede uygulanan politikalar

2005'te ilk politika yani Alternatif Geçim (ALT.LIVE.HOD) programının uygulanmaya başlamasıyla bölgenin haşhaş üretiminde önemli bir azalış ortaya çıkmıştır. Daha sonra 2008'de İyi Performans Takdir Etme (PGPI) programın uygulanmasıyla bölgenin haşhaş üretim alanı daha aza ve hata sifira yaklaşmıştır (Şekil 4.19).

2013'ten itibaren Kapsamlı Tarım ve Kırsal Kalkınma Kolaylıklar (CARD-F) programı uygulanmıştır. Ancak bu programın uygulanmasıyla üretim alanının azalması yerine artışı gözlenmektedir. Dolayısıyla CARD-F'nin bölgenin haşhaş üretim alanının azaltılmasında fazla etki göstermedikleri açıktır.

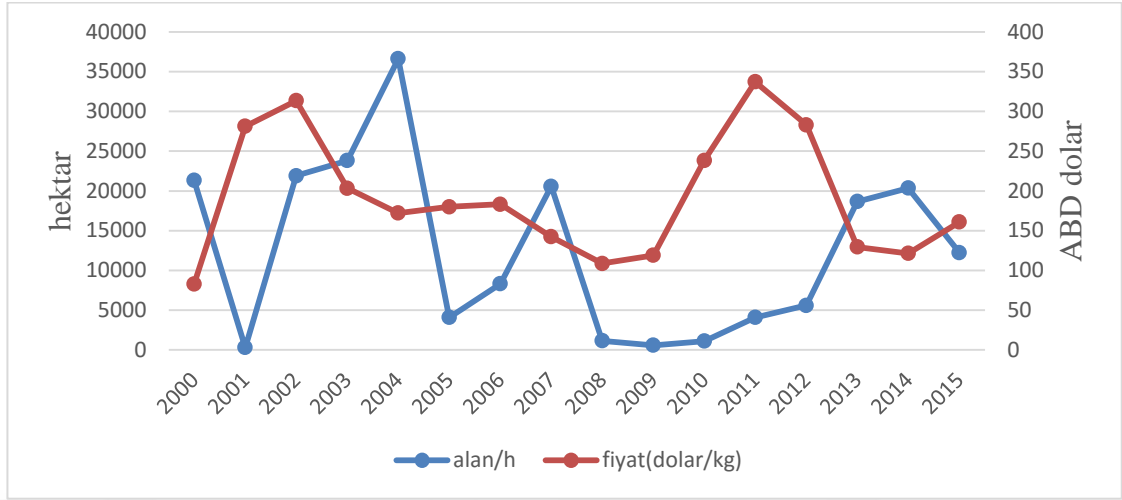

Şekil 4.20. Merkez bölgesinin haşhaş üretimi, buğday ve pirinç fiyatı

Diğer bölgelerde olduğu gibi, Merkez bölgesinin haşhaş üretimi rakip ürünlerin fiyatıyla karşılaştırıldığında, görüldüğü üzere bölgenin çok büyük pirinç üreten bölge olmamasına rağmen haşhaş üretiminin buğdaydan ziyade pirinç fiyatına karşı daha fazla tepki gösterdiği görülmektedir (Şekil 4.20). Mesela 2007’den itibaren 2012’ye kadar pirinç fiyatındaki artış neredeyse haşhaş üretim alanındaki azalışla paralel gittiği yansıtılmakta ve 2013’ten itibaren pirinç fiyatının düşmesiyle haşhaş üretiminde artış görülmektedir.

Doğu bölgesi

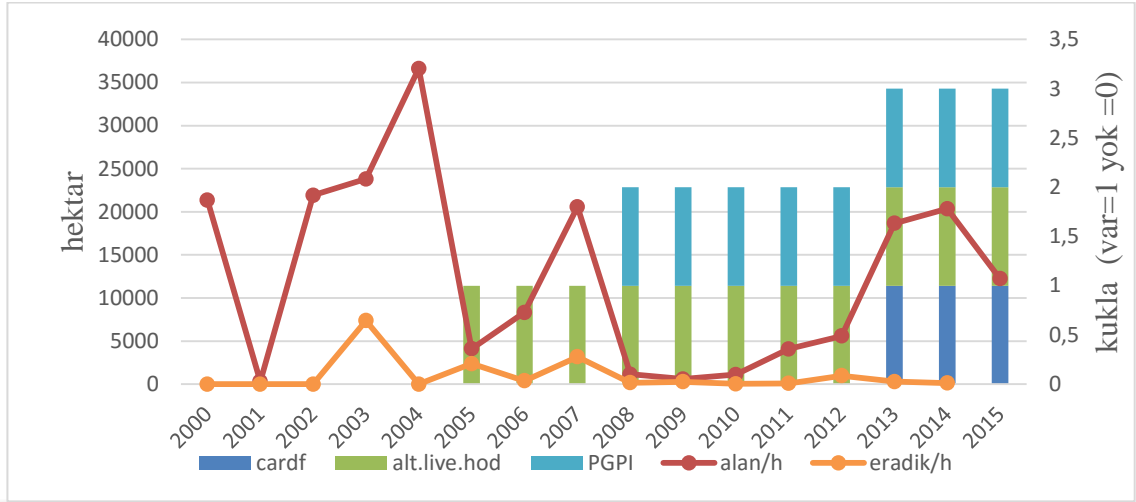
Doğu bölgesi, Güney bölgesi gibi sahip olduğu verimli tarımsal toprakları, sınıra yakın olması ve güvenlik gibi koşullar nedeniyle ülkenin en büyük haşhaş üreten bölgeler arasında yer almaktadır. Başka bölgelerde olduğu gibi Doğu bölgesinde de haşhaşın üretimi, haşhaş fiyatına bağlı yapılmaktadır.

Şekil 4.21. Doğu bölgesinin haşhaş üretimi ve fiyatı

Doğu bölgesinin haşhaş üretimi Şekilde gösterildiği gibi önceki yılların fiyatının bir fonksiyonu olmaktadır. Taliban'ın getirdiği sınırlandırma 2001'de haşhaş üretim alanını sıfıra indirmiştir. Taliban'ın uyguladığı yasak, üretimi önemli derecede düşürdüğü için fiyatı 300 dolar civarına yükseltmiştir (Şekil 4.21). Doğal olarak 2001 ve 2002 arasında gerçekleşen yüksek fiyat sonraki yıllarda haşhaş üretiminde artışa neden olmuştur. Aynı şekilde 2003-2004 yılları arasında yüksek üretim nedeniyle düşük fiyat, bir sonraki senelerde üretimde bir düşüşe neden olmuştur.

Bu süreç gösterildiği gibi devam etmektedir. Ancak 2005 ve 2008-2013 dönem aralığında gerçekleşen düşüşün sadece fiyatla açıklanması mümkün görünmemektedir. Çünkü bu dönem aralığında hükümetin haşhaşla mücadele politikaları uygulanmaya başlamıştır.

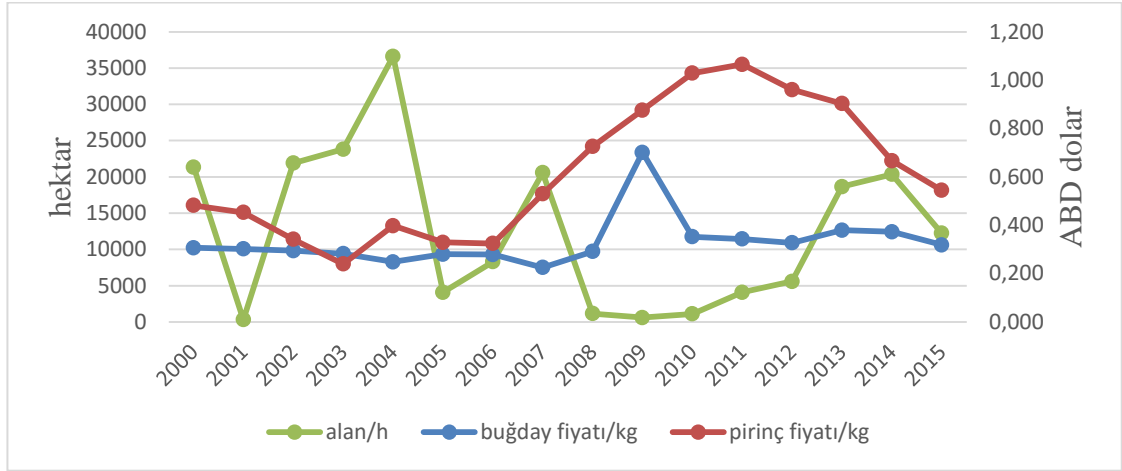

Şekil 4.22. Doğu bölgesi haşhaş üretimi ve haşhaşla mücadelede uygulanan politikalar

Şekil 4.22'de yansıtıldığı gibi hükümetin haşhaşla mücadele politikaları ilk olarak eradikasyon şeklinde 2003'te başlamıştır. Ondan sonra 2005'te Alternatif Geçim (ALT.LIVE.HOD) programının başlanmasıyla haşhaş üretim alanında önemli bir düşüş görülmektedir. Ardından 2007'de yine büyük bir artış gösterirken, 2008'de İyi Performans Takdir Etme (PGPI) programının uygulanmasıyla 2011'e kadar önemli bir düşüş göstermiştir. Ancak 2013'ten itibaren Kapsamlı Tarım ve Kırsal Kalkınma Kolaylıkları (CARD-F) programı başlasa da üretimde düşüş yerine artış görülmektedir.

Şekil 4.23'ü dikkate alarak, bölgenin haşhaş üretimi rakip ürünlerin fiyatıyla karşılaştırıldığında, buğday ve pirinç fiyatının her ikisi arasında yüksek bir korelasyon olduğu söylenemez.

Şekil 4.23. Doğu bölgesinin haşhaş üretim alanı, buğday ve pirinç fiyatı

Bölgede buğday ve pirinç dışında şeker pancarı, mısır ve benzeri ürünler bolca üretilmektedir. Elimizde zikredilen ürünlerin fiyatı olmadığı için, bölgede haşhaş üretimi ile diğer ürünler arasındaki ilişki hakkında net bir şey söylenememektedir. Fakat yine de pirinçten ziyade buğdaya karşı daha çok tepki gösterdiğini söylenebilmektedir.

4.8. Analiz Sonuçları

Analiz, panel verileri kullanılarak tahmin edilen bir ülkesel model ve zaman serisi verileri kullanılarak tahmin edilen 6 bölgesel modelden oluşmaktadır. Ülkesel model, ülke bazında haşhaş üretimi üzerine etkili olan faktörleri inceleyerek ortaya koyarken, bölgesel modeller bölge bazında etkili olan faktörleri ve programları inceleyerek açığa çıkartmaya çalışmıştır. Tüm modellerin analizinde EKK yöntemi kullanılmıştır. Ülkesel model duble log şeklinde tahmin edilmiştir. Panel verilerin doğasıyla ilişkin model formu olarak Sabit Etki Tartılı Kesit modeli seçilmiştir. Sonuç olarak Çizelge 4.1’de görüldüğü gibi ülke modelinde modelin açıklayıcılığını gösteren $R^2 = 0,74$ çıkmış, bu da bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimin %74’ünü açıklamaktadır anlamına gelmektedir. Parametreler, işaretleri bakımından FZONK (Kandahar Gıda Bölgesi) dışında ekonomik teoriye uygun yani beklenen yönde olmaktadır. Önemlilik bakımından ise reel buğday fiyatı, ALT_LIVE_HOD ve FZONK dışında tüm parametreler %5 ve %1 önem seviyesinde önemlilik göstermektedir.

Heteroscedasticity'nin olup olmadığını test etmek için White test yapılmış Log alınarak ve Sabit Etki Tartılı Kesit model şekli seçilerek mevcut heteroscedasticity bertaraf edilmiştir.

Çizelge 4.1. Ülkesel haşhaş arz modelinin tahmin edilen parametreleri ve kesit etkisi

Değişkenler	R ² =0,74			
	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	P-değer
C	6,832	0,956	7,147	0,000***
RHASF	0,551	0,186	2,972	0,004***
PGPI	-0,747	0,375	-1,991	0,048**
TALBRES	-3,815	0,663	-5,755	0,000***
BUGDAY-F	-0,018	0,025	-0,726	0,470
ALT_LIVE_HOD	-0,351	0,379	-0,927	0,357
FZONKAND	1,396	1,121	1,245	0,217

Kesit etkisi

Nu.	Bölge	Kesit Etki
D1	Kuzey doğu	-0,316
D2	Kuzey	-0,811
D3	Batı	1,185
D4	Güney	2,112
D5	Merkez	-2,642
D6	Doğu	0,417

%1 önem seviyesi =*** %5 önem seviyesi =**

Otokorelasyon problemini olup olmasını test etmek için Durbin Watson testi yapılmıştır ve sonuç olarak ciddi bir problem olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte modelin kovaryansına bakılmış ve modeli bozucu nitelikte herhangi bir durum söz

konusu olmadığı görülmüştür. Ayrıca durağanlığı test etmek amacıyla birim kök testi yapıp gereken düzenlemeler yapılmıştır. Bütün bu testler modelin Afganistan'ın haşhaş arzını temsil eden uygun bir model olduğunu ve kullanılabilirliğini göstermektedir.

Modelin çıktısında görüldüğü üzere Taliban'ın 2001'de getirdiği sınırlandırmanın uygulanması uygulanmaması durumuna göre Taliban'ın hâkimiyeti altında olan tüm bölgelerde haşhaş üretim alanının %97 veya 21811,5 hektar kadar azalttığı görülmektedir. Taliban'ın getirdiği yasak Farrel ve Thorne (2005) gibi yazarlar tarafından en iyi haşhaş sonlandırma politikası olarak değerlendirilmiş ise de daha sonraki yıllarda Jelsma'nın (2005) de temas ettiği gibi bu yasak halkı çok ağır bir ekonomik felakete maruz bırakmıştır. Bu yasak nedeniyle halkın maruz kaldığı borçlar ve aynı zamanda bu yasaktan dolayı yükselen haşhaş fiyatı, çiftçileri daha sonraki yıllarda haşhaş üretimi yapmaya itmiştir.

Beklendiği gibi haşhaş üretiminde fiyat en önemli faktörler arasında yer almaktadır. Görüldüğü üzere bir yıl önceki reel fiyatta yüzde birlik bir artış veya azalış, haşhaş üretim alanında %0,55 oranında bir artış veya azalışa neden olmaktadır. Çift Log modellerde marjinal etki parametrenin katsayısının y/x 'e çarpılmasıyla elde edilmektedir (Asteriou and Hall 2011). Dolayısıyla bu oran marjinal etki açısından yorumlanacak olursa, fiyattaki bir dolarlık değişime karşı üretim alanında 81 hektar kadar artış veya azalış gerçekleşmektedir

Global toplumun desteğiyle kurulan yeni hükümetin çerçevesinde haşhaşla mücadele politikaları değerlendirmesine gelince, uygulanmış ve uygulanmakta olan, Alternatif Geçim Programı, İyi Performansı Takdir Etme, Kandahar Bölge Gıda programı, Hilmand Bölge Gıda programı, Kapsamlı Tarımsal ve Kırsal Kalkınma programı gibi politikaların arasında sadece 2008'de uygulamaya geçen İyi Performans Takdir Etme Programının haşhaş sınırlandırmasında önemli derecede etkili olduğu görülmektedir. Alternatif Geçim (ALT.LIVE.HOD) programın katsayısı negatif çıkmasına rağmen anlamlı çıkmamaktadır. Kandahar Gıda bölgesi (FZONKAND) hem işareti bakımından

beklenen yönde olmamasıyla birlikte anlamlılık açısından beklendiği gibi değildir. İyi Performansı Takdir Etme (PGPI)'nin uygulanması uygulanmaması durumuna göre haşhaş üretim alanında %52 veya 11736,15 hektar kadar azalmaya neden olmuştur. Bu politika, performansına göre şehirlerin valilerine bir imtiyaz olarak uygulanması, haşhaşla mücadelede bir rekabet ortamı oluşturarak yolsuz yerel hükümet kurumlarında şeffaflığı sağlamış ve bu şekilde etkili olmuştur. Dolayısıyla yolsuzluğun haşhaşla olan mücadelede en önemli engel olduğunu söylemek mümkündür.

Rakip ürün olarak ülke bazında sadece buğday fiyatının haşhaş üretimini eksi yönde etkilediği görülmektedir. Ancak modelin çıktısında görüldüğü gibi bu değişken anlamlı çıkmamıştır. Ülke bazında düşünüldüğünde, buğday ve pirinç gibi ürünler düşük fiyatlarından dolayı haşhaş için iyi bir rakip sayılmamaktadır. 2011'den beri Tarım Bakanlığı çerçevesinde tarımsal girdi destekleme programları yürütülmektedir. Bu desteklemeler haşhaş yerine buğday gibi ürünler üreten çiftçilere yapılmaktadır.

Çizelge 4.2. Buğday, pirinç ve afyondan hektar başına elde edilen gelir

Ürün	Verim (kg/hektar)	Fiyat/kg (2015)	Gelir
Buğday	186/hektar	0,32 ABD dolar	60 ABD dolar
Pirinç	258/hektar	0,66 ABD dolar	170.28 ABD dolar
Afyon	36/hektar	170 ABD dolar	6120 ABD dolar

Kaynak: Orijinal hesaplamalar

Ancak hektar başına elde edilen 60 dolarlık buğdayın gelirinin, hektar başına elde edilen 6000 dolarlık haşhaş geliriyle rekabet edebilmesi neredeyse imkânsız görülmektedir. Bu yüzden benzeri politikaların haşhaş sınırlandırılmasında etkili olduğu düşünülmemektedir. Buğday ve özellikle pirincin fiyatı elbette ki haşhaş üretiminin azalmasına neden olabilmektedir. Fakat Özbekistan, Kazakistan ve Pakistan gibi ülkelerin daha ucuz buğday ve pirinci dolayısıyla yurt içi buğday ve pirinç fiyatlarının haşhaş fiyatı üzerinde anlamlı bir etkisi olmamaktadır. Çizelge 4.1'de gösterildiği gibi haşhaş üretimi açısından bölgeler birbirilerinden önemli farklılık göstermişlerdir. Bu fark Ek tabloda görüldüğü gibi panel veriler analizinden elde edilen kesit etkisinde

yansımaktadır. Kesit etkisi ortak kesişimden her bir bölgenin farkını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle kesit etkisi her bölgenin kesişim noktasını göstermektedir. Yani;

$$D1: 6,832-0,316 = 6, 516$$

$$D2: 6,832-0,811 = 6,021$$

$$D3: 6,832+1,185 = 8, 017$$

$$D4: 6,832+2,112 = 8, 944$$

$$D5: 6,832-2,642= 4, 190$$

$$D6: 6,832+0,417 = 7, 249$$

Buna göre en fazla haşhaş üretimini yapan bölge, Güney bölgesi, ikinci sırada Batı, üçüncü sırada Doğu bölgesi, Kuzey Doğu, Kuzey ve Merkez bölgesi sırasıyla dördüncü, beşinci ve altıncı sırada yer almaktadırlar. Bölgelerin haşhaş üretimi açısından gösterdiği farklılık, bölgelerin coğrafik, güvenlik, siyasi durum ve tarımsal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Ülkesel model bölgelerin etkisini kesit etkisi şeklinde yansıtırsa da bölgelerin zikredilen özelliklerinden kaynaklanan farklılıklar, bölgelerin gösterdiği farklı fiyat trendi ve benzeri hususlar bölge modelleriyle daha detaylı açıklamayı gerektirmektedir. Ayrıca verilerin bölgelere göre gösterdiği yapısal değişiklikler, panel verilerle yapılan tahminleri bazı eksikliklere uğratabilmektedir. Bu yüzden bölgesel modellerin ülke modelinde gözlemlenmeyen eksiklikleri tamamlamada yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Güney bölgesi modeli

Güney bölgesinin haşhaş arz modelinde kullanılan veriler 2000-2015 dönemine ait yıllarının zaman serisi verilerden oluşmaktadır. Model EKK yöntemiyle çift Log şeklinde tahmin edilmiştir. Çizelge 4.3'te gösterildiği gibi $R^2 = 0,98$ ve parametrelerin Kandahar Gıda Bölgesi (FZONKAND) ve buğday fiyatı dışında hepsi ekonomik teoriyle uyum içerisinde olup doğru işaretlere sahiptirler.

Çizelge 4.3. Güney bölgesinin haşhaş arz modelin parametrelerin tahmini

Değişkenler	$R^2 = 0,98$			
	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	P-değeri
C	10,576	0,260	40,706	0,000***
TALEBRES	-10,048	0,403	-24,953	0,000***
RHASF	0,004	0,001	3,396	0,007***
FZONH	-0,283	0,343	-0,825	0,428
FZONKAND	0,679	0,256	2,657	0,024**
BUGDAY-F	0,540	0,715	0,755	0,468

Zaman serisi verileri olması nedeniyle, otokorelasyon, durağanlık, normallik ve gereken benzeri testler yapılmıştır ve sonuç olarak problem olmadığı tespit edilmiştir. Oto korelasyon testi amacıyla Durbin Watson tablo değerine bakılmış ve oto korelasyon olmadığı tespit edilmiştir. Model, yüksek R^2 modelde çoklu regresyon ilişki problemini ima etmektedir. Ancak çoklu regresyon yüksek t değerleri ve fazla anlamlı değişkenler olması durumunda, uzmanlar tarafından ciddi bir sıkıntı olarak düşünülmektedir (Gujarati 2014).

Bütün bunlar modelin uygun bir model olup Güney bölgesinin haşhaş arzını temsil edebildiğini göstermektedir. Parametreler arasında Taliban'ın getirdiği yasak ve bir yıl önceki fiyat ülke modelinde olduğu gibi çok yüksek derecede anlamlılık göstermektedir. Taliban'ın yasağı bölgenin haşhaş üretimini %99 veya 88101 hektar azalttığı görülmektedir. Bölgeler arasında en yüksek haşhaş üretimi yapan bu bölge, modelde görüldüğü gibi çok az fiyat esnekliği (0,004) göstermektedir. Önceki yılların fiyatında % birlik bir değişim haşhaş üretim alanında %0,004 veya haşhaş fiyatındaki bir dolarlık değişim üretim alanında 3 hektar kadar bir artışa neden olmaktadır.

Görüldüğü gibi bu bölgenin haşhaş üretiminin fiyata karşı gösterdiği tepki (arzın fiyat esnekliği) ülke genelinin altında olmaktadır. Ülke genelinde uygulanmış olan

politikaların hiç birisi bu bölge için anlamlılık göstermemiştir. Bu bölgeye has uygulanmış politikalar arasında Hilmand gıda bölgesi (FZONH) işareti doğru olmasına rağmen anlamlı bir p değeri olmamaktadır. FZONKAND ise anlamlı olmakta fakat işareti, beklenmeyen yönde görülmektedir. Güney bölgesinde sadece Kandahar gıda bölgesi değil, hükümetin diğer politikaları da haşhaş üretimi üzerine ters etkili olmuştur. 2009'dan itibaren eradikasyon politikalarına son verilmesi veya uygulamaların yavaşlamasıyla hükümetin politikaları altyapısal politikalara yönelmiş ve haşhaş üretimini engellemeksizin bölgede büyük yatırımlar yapılmıştır. 2010'da sadece Hilmand'ın iki ilçesinde haşhaşla mücadele amaçlı 250 milyon dolar harcanmıştır (Felbab-Brown 2016). Haşhaş üretimini aza indiren bölgeler yerine haşhaş üretimi fazla olan bölgelere böyle yatırımların yapılması, halk nazarında haşhaşı iki taraflı bir gelir kaynağı haline getirmektedir. Dolayısıyla böyle politikalar haşhaş üretimini azaltmak yerine üretimin artmasına neden olmuştur.

Batı bölgesi modeli

Batı bölgesinin haşhaş arz modelinde kullanılan veriler 2000-2015 dönemine ait yılların zaman serisi verilerden oluşmaktadır. Model EKK yöntemiyle yarı Log şeklinde tahmin edilmiştir. Görüldüğü üzere tahmin edilen model için $R^2=0,95$ ve parametreler arasında pirinç fiyatı ve İyi Performans Takdir Etme programı (PGPI) dışında diğer parametrelerin işaretleri ekonomik teori açısından uyumlu olup sabit katsayı, fiyat ve Taliban'ın getirdiği yasak yüksek anlamlılık göstermektedirler (Çizelge 4.4). Zaman serisi verilerin gereği durağanlık, oto korelasyon, ardışık ilişki, normallik ve diğer testler yapılmış ve modelin uygun bir model olmasına karar verilmiştir. Çoklu regresyon açısından da Güney bölgesinin modelinde değinildiği gibi ciddi bir problem olmamaktadır.

Çizelge 4.4. Batı bölgesinin haşhaş arz modelinin parametrelerin tahmini

Değişkenler	$R^2 = 0,95$			
	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	P-değeri
C	7,330	0,557	13,159	0,000***
RHASF	0,445	0,140	3,183	0,009***
TALEBRES	-7,104	0,953	-7,457	0,000***
BUGDAY-F	-1,039	1,558	-0,667	0,520
PGPI	0,956	0,624	1,531	0,157
PIRINC-F	0,193	1,133	0,171	0,868

Modelin çıktısına göre iki yıl önceki fiyattaki yüzde değişim üretim alanında %0,44 kadar bir artışa neden olmaktadır veya tersine bir azalışa sebep olmaktadır. Yani afyon fiyatındaki bir dolarlık değişim üretim alanında 90 hektar kadar bir artış veya azalışa neden olmaktadır. Taliban'ın uyguladığı yasağın bölgenin haşhaş üretiminde önemli bir etkiye sahip olduğu da modelin çıktısından açıkça okunabilmektedir. Bu yasağın uygulanmasıyla %99 veya 21428 hektar kadar bir üretim azalışı bölgede gerçekleşmiştir. Batı bölgesi, pirinç üretiminde önemli bir bölge olmamasından dolayı buğday fiyatının pirinç fiyatına göre bölgenin haşhaş üretimi üzerine etkili olmadığı en azından doğru işarete sahip olduğu görülmektedir. İyi Performansı Takdir Etme Programı ülke modelinde anlamlı çıkmasına rağmen, batı bölgesi modelinde anlamlı çıkmamakla birlikte beklenmeyen (pozitif) bir işareti olduğu görülmektedir.

Bölgenin Herat şehrinde son yıllarda safran ekiminin yaygınlaşmasından dolayı haşhaş üretimi önemli derecede düşüş göstermektedir. 2012'de 1080 hektar ekim yapılan Herat'ta 2015'te bu rakamın 285'e düştüğü görülmektedir. Tam tersine Farah'ın üretiminde değişikliğin olmadığı ve Nimroz, Badghis ve Ghor şehirlerinde ise haşhaş üretiminde önemli bir artışın olduğu görülmektedir (UNODC 2015).

Doğu bölgesi modeli

Diğer bölgelerde olduğu gibi modelde kullanılan veriler 16 yıllık zaman serisi verilerden oluşmaktadır. Analiz EKK yöntemiyle lineer şekilde EViews 8. Ekonometri programında yapılmıştır. Modelde $R^2 = 0,68$ ve bütün parametreler ekonomik teori açısından işaretleri beklenen yönde olup İyi Performans Takdir Etme (PGPI) dışında tüm parametrelerin yüksek derecede anlamlılık gösterdikleri görülmektedir (Çizelge 4.5).

Model için gereken, durağanlık, ardışık ilişki, oto korelasyon, normallik ve benzeri testler yapılmıştır ve sonuç itibarıyla modelde herhangi bir sıkıntı olmadığı tespit edilmiştir. Tabloda yansıtıldığı gibi fiyatın, arz miktarı üzerindeki etkisi 58,302 olması nedeniyle bölgenin haşhaş arzının fiyat elastikiği 0,74 olmaktadır.

Çizelge 4.5. Doğu bölgesinin haşhaş arz modelinin parametrelerin tahmini

Değişkenler	$R^2 = 0,68$			
	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	P-değeri
C	18067,240	4094,181	4,413	0,001***
RHASF	58,302	19,819	2,942	0,013***
TALEBRES	-17752,240	7436,521	-2,387	0,036***
ALT_LIVE_HOD	-16508,020	4771,893	-3,459	0,005***
PGPI	-4597,033	4236,804	-1,085	0,301

Diğer bir ifadeyle önceki yılların haşhaş fiyatındaki yüzde birlik bir artış veya azalış üretim miktarında %0,74 veya 58 hektar kadar bir artış veya azalışa sebep olmaktadır. Diğer bölgelerde olduğu gibi Taliban'ın uyguladığı yasaklamanın bu bölgenin haşhaş üretimi üzerine de etkisi çok belirgindir. Bu yasağın olması durumu olmaması durumuyla karşılaştırıldığında bölgede haşhaş üretimini %98 veya 17752,240 hektar kadar azalttığı görülmektedir.

Hükümetin uyguladığı haşhaşla mücadele politikaları arasında Alternatif Geçim Programı (ALT.LIVE.HOD) bölgede en etkili program olarak görülmektedir. Programın uygulanması durumu uygulanmaması durumuyla karşılaştırıldığında, bölgenin haşhaş üretiminde %91 veya 16508,020 hektar kadar bir azalış ortaya çıkmaktadır. İyi Performans Takdir Etme (PGPI) ülke genelinde haşhaş üretiminde önemli derecede etkili olmasına rağmen bu bölgede fazla etkili olduğu görülmemektedir. Doğu bölgesinde her ne kadar haşhaşla mücadele politikaları etkili olduysa da yine ülke modelinde görüldüğü gibi ülke düzeyinde büyük haşhaş üreten bölgeler arasında yer almaktadır.

Kuzey doğu bölgesi modeli

Bu bölgenin modelinde kullanılan veriler 16 yıllık zaman serisi verilerden oluşmaktadır. Analiz EKK yöntemiyle yarı Log şeklinde EVİwes 8. Ekonometri programında yapılmıştır. Modelde $R^2=0,81$ yani modelde yer alan bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki değişimin %81'ini açıklayabilmektedir. Tüm parametrelerin katsayı işaretleri ekonomik teoriye uygun olup sabit katsayı dışında tüm parametrelerin yüksek derecede anlamlılık gösterdikleri görülmektedir (Çizelge 4.6). Ayrıca ardışık ilişki, oto korelasyon, normallik, durağanlık ve benzeri testler yapılmış ve gereken düzeltmeler yapılmıştır. Bölge, özellikle bölgenin en büyük haşhaş üretim payına sahip olan ili (Badakhshan), Taliban'ın hâkimiyeti altında olmadığı için 2001'deki Taliban'ın uyguladığı yasağa maruz kalmamıştır. Dolayısıyla diğer bölgelerde olduğu gibi Taliban'ın yasağından etkilenmemiştir.

Hükümetin haşhaşla mücadele politikalarına gelince, uygulanan politikalar arasında Alternatif Geçim (ALT.LIVE.HOD) ve İyi Performans Takdir Etme (PGPI) programı bu bölgede en etkili politikalar arasında yer almaktadır.

Çizelge 4.6. Kuzey Doğu bölgesinin haşhaş arz modelinin parametrelerin tahmini

Değişkenler	$R^2 = 0,81$			
	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	P-değeri
C	2,028	1,808	1,122	0,291
ALT_LIVE_HOD	-1,560	0,546	-2,859	0,019***
PGPI	-2,487	0,408	-6,093	0,000***
RHASF	0,831	0,279	2,980	0,016***
YAGIS	0,189	0,049	3,896	0,004***

Alternatif Geçim (ALT.LİVE.HOD) programının uygulanması ve uygulanmaması durumuna göre bölgenin haşhaş üretiminde %79 veya 4655,16 hektar kadar azalış gözlenmektedir. Alternatif Geçim Programından sonra ülke genelinde olduğu gibi İyi Performansı Takdir Etme programı Kuzey Doğu bölgesinde en etkili politikalar arasında yer almaktadır. Görüldüğü gibi İyi Performans Takdir Etme (PGPI) programının olması durumu olmaması durumuyla karşılaştırıldığında programın uygulanmasıyla haşhaş üretiminde %91 veya 5403,51 hektar azalış gerçekleşmektedir. Bölgenin haşhaş üretiminin fiyata karşı gösterdiği tepki ülke genelinin gösterdiği tepkinin üzerinde yani 0,83 olmaktadır. Buna göre 2 yıl önceki haşhaş fiyatındaki % birlik bir artış haşhaş üretim alanında %0,83 artışa neden olmaktadır. Yani 2 yıl önceki reel fiyatındaki bir dolarlık artış üretim alanını 50,9 hektar arttırmaktadır.

Ülke modelinde ve aynı zamanda diğer bölgelerin modellerinde yer almayan fakat bu bölgenin haşhaşın arz modelinde yer alan yağış miktarı görüldüğü üzere haşhaş üretim alanı üzerinde önemli derecede etkili olmaktadır. Yağış miktarının üretim miktarı üzerine etkisi açıktır. Ancak üretim alanı üzerine yağış miktarının etkisi biraz tereddüt içermektedir. Fakat unutulmamalı ki özellikle 1999-2003 yılları arası kuraklıklar nedeniyle bölgede topraklar nadasa bırakılmıştır ve iklim nedeniyle sonraki yıllarda tersi durum söz konusu olmuştur. Çünkü bu bölgede haşhaş üretimi çoğunlukla yağmur suyuyla beslenen topraklarda yapılmaktadır.

Kuzey bölgesi modeli

Bu bölgenin modelinde kullanılan veriler 16 yıllık zaman serisi verilerden oluşmaktadır. Analiz EKK yöntemiyle yarı Log şeklinde EVİwes 8. Ekonometri programında yapılmıştır. Çizelge 4.7'de gösterildiği üzere modelde $R^2 = 0,84$ yani modelde yer alan bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki değişimin %84'ünü açıklayabilmektedir. Bütün parametrelerin ekonomik teori açısından işaretleri doğru yönde olup Taliban'ın uyguladığı yasak dışında tüm parametreler %1 önemlilik derecesinde önemlilik göstermektedir. Bir yıl önceki pirincin fiyatı %10 önemlilik derecesindedir. Ayrıca modelin F statistik değeri (18) olması nedeniyle parametrelerin bir bütün olarak bağımlı değişken üzerindeki etkileri anlamlı olmaktadır. Modelde ardışık ilişki, oto korelasyon, normallik, durağanlık ve benzeri testler yapılmış ve gereken düzeltmeleri yapılmıştır.

Çizelge 4.7. Kuzey bölgesinin haşhaş arz modelinin parametrelerin tahmini

Değişkenler	$R^2 = 0,84$			
	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	P-değeri
C	7,976	0,895	8,905	0,000***
RHASF	0,839	0,361	2,324	0,040**
PGPI	-2,290	0,593	-3,858	0,003***
TALEBRES	1,710	1,968	0,869	0,4074
PIRINC-F	-10,22	5,544	-1,843	0,098*

Modelde görüldüğü gibi fiyat diğer bölgelerde olduğu gibi bu bölgede de haşhaş üretim alanı üzerinde önemli ve belirleyici bir rol oynamaktadır. Model çift Log bir model olması nedeniyle haşhaş arzının fiyat esnekliği 0,84 olmaktadır. Dolayısıyla afyon fiyatındaki % birlik bir değişim ekim alanında %0,84 kadar bir değişime neden

olmaktadır. Görüldüğü gibi haşhaş arzının fiyata karşı gösterdiği tepki açısından bu bölgenin diğer bölgelere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Rakip ürünler olarak bu bölgenin haşhaş üretimi üzerine buğdaya nazaran pirincin fiyatı daha çok etkili olmaktadır. Hâlbuki çoğu araştırmacı buğdaydan haşhaşın bir rakibi olarak söz etmiştir. Fakat pirinçten fazla söz etmemişlerdir. Özellikle ülkenin en büyük pirinç üreten ili (Baghlan) bu bölgede yer aldığı için haşhaşın üretim alanının pirincin fiyatına gösterdiği tepki gayet normaldir. e^{β} bağımsız değişkenin ortalamasına çarpılırsa marjinal etki elde edilmektedir (Benoit 2011). Pirincin fiyatında bir birimlik artış haşhaş üretim alanında 0,17 hektar civarında bir azalışa neden olmaktadır. Kuzey bölgesi için haşhaş üretim alanı pirince göre çapraz esnekliği 0,000011 olarak bulunmaktadır.

Haşhaşla mücadele politikalarına gelince, İyi Performans Takdir Etme Politikasının (PGPI) bu bölgenin haşhaş üretimi üzerine etkili bir politika olduğu görülmektedir. Modelin çıktısında gösterildiği gibi uygulanması, haşhaş üretimini %93 veya 4456,54 hektar kadar azalttığı görülmektedir. Taliban döneminde ve daha öncesinde de Kuzey bölgesinde haşhaş üretimi diğer bölgelere oranla çok miktarda yapılmadığı için Taliban'ın uyguladığı yasaklama diğer bölgelerin tersine bu bölgenin haşhaş üretimini azaltmışsa da önemli oranda azaltıldığı söylenememektedir.

Merkez Bölgesi modeli

Modelde kullanılan veriler 16 yıllık zaman serisi verilerden oluşmaktadır. Analiz EKK yöntemiyle çift Log şeklinde EViwes 8. Ekonometri programında yapılmıştır. Modelde $R^2=0,87$ yani modelde yer alan bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki değişimin %87'sini açıklayabilmektedir. Bütün parametrelerin ekonomik teori açısından işaretleri doğru yönde olup tüm parametrelerin %1 ve %5 önem seviyesinde anlamlılık gösterdikleri görülmektedir (Çizelge 4.8).

Çizelge 4.8. Merkez bölgesinin haşhaş arz modelinin parametrelerin tahmini

Değişkenler	$R^2 = 0,87$			
	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	P-değeri
C	5,655	0,326	17,332	0,000***
RHAS-F	0,646	0,088	7,314	0,000***
TALEBRES	-1,504	0,552	-2,724	0,019**
ALT_LIVE_HOD	-2,663	0,408	-6,526	0,000***
PIRINC-F	-1,176	0,47	-2,498	0,029**

Ayrıca modelin F statistik değeri (28) olması nedeniyle parametrelerin bir bütün olarak bağımlı değişkenlerin anlamlı olduğu anlamına gelmektedir. Modelde ardışık ilişki, oto korelasyon, normallik, durağanlık ve benzeri testler ve gereken düzeltmeler yapılmıştır. Fiyat ve üretim alanı arasındaki ilişki modelde çift Log şeklinde tanımlandığı için fiyatın katsayısı esneklik olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla fiyatta bir birimlik bir değişim üretim alanında 0,64'lük bir değişime yani fiyattaki bir dolarlık değişme karşı üretim alanında 3 hektar kadar bir değişime sebep olmaktadır. Taliban'ın 2001'de uyguladığı yasaklamaya bakıldığında, bu yasaklamamanın uygulanmasını uygulanmamasıyla karşılaştığımızda haşhaş üretiminin %77 veya 661 hektar kadar azaldığı görülmektedir. Merkezi bölge olması nedeniyle bu bölge ister Taliban politikalarından ister yeni hükümetin politikalarından olsun diğer bölgelere nazaran daha hızlı etkilenmektedir.

Yeni hükümetin uyguladığı haşhaşla mücadele politikalarına gelince, uygulanan ilk politikalar arasında yer alan Alternatif Geçim (ALT.LIVE.HOD) programının bu bölgenin haşhaş üretimini önemli derecede etkilediği görülmektedir. Bu politikanın uygulanmasıyla bölgenin haşhaş üretim alanını %93 veya 539,55 hektar kadar azalttığı görülmektedir. Kuzey bölgesinde de bahsedildiği gibi model pirincin fiyatının bu bölgenin haşhaş üretimi üzerinde etkili olduğu açıklamaktadır. Pirinç fiyatı ve üretim alanı arasındaki ilişki Log-lineer şeklinde tanımlandığı için pirincin katsayısı ortalama pirinç fiyatına çarpılırsa haşhaşın pirinç fiyatına göre çapraz esnekliği elde edilmektedir

(Benoit 2011). Dolayısıyla pirinç fiyatına göre haşhaş üretim alanının esnekliği 0,36 olarak çıkmıştır.

Ülke modeli ve bölgesel modellerde incelendiği üzere, üretim açısından bölgeler arasında önemli bir farklılık olmakla birlikte, politikaların etkinliği açısından bölgelere göre değişiklik görülmektedir. Ayrıca arzın fiyata karşı gösterdiği tepki, yani arzın esnekliği bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Bu farklılıklar bölgelerin coğrafi konumu, iklim şartları ve sosyo-politik yapılarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte bu durum son on yılda bölgelerin güvenlik durumu ve kaçakçılık için bulunan ulaşım imkânlarından da etkilendiği söylenebilmektedir.

Örneğin; güvenliğin olmaması, haşhaşa uygun toprak ve iklim şartları, buna ek olarak iki dış ülke (İran ve Pakistan) ile sınırı olması nedeniyle dış piyasaya yakın olması, güney bölgesinin haşhaş üretiminde ilk sırada yer almasını sağlamaktadır. Bölgenin haşhaş arz elastiki dikkate alındığında, güvenlik şartları ve verimlilik düzeyi en etkili faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü üretim açısından birinci sırada yer alan bu bölge, arzın fiyata karşı gösterdiği tepki açısından son sırada yer almaktadır. Bu durum bölgede haşhaşın rakipsizliğinden ve yüksek verimliliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca haşhaş ekiminin az olduğu bölgelerden ziyade ekimin fazla yapıldığı bölgelere yatırımlar yapılmasının haşhaşla yanlış bir mücadele politikası olduğunu söylemek mümkündür. Felbab-Brown (2016), 2010'da Kandahar ve Hilmand'ın iki ilçesinde 250 milyon dolar haşhaşla mücadele amaçlı yatırım yapıldığından söz etmektedir. Böyle bir politika halk tarafından haşhaş ekiminin bir yatırım çekici faaliyet olarak algılanmasına yol açmaktadır. Diğer bir ifadeyle böyle politikaların ters etkili olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci sırada yer alan Batı bölgesi için de Güney bölgesi için geçerli olan bazı şartlar, geçerli olmaktadır. Güney bölgesinde olduğu gibi bu bölgenin haşhaş arzının fiyata karşı pek duyarlılık göstermediği görülmektedir. Ancak en fazla uyuşturucu tüketen ve aynı zamanda kaçakçılığın en büyük koridoru olan İran ile sınır komşusu olması, haşhaşın bitkisel özelliği nedeniyle en zor iklim ve toprak şartlarına uyum göstermesi ve

bu açıdan bölgede haşhaşın rakipsizliği bölgenin haşhaş arzının fiyata karşı daha az duyarlı olmasını sağlamıştır. Güney bölgesinde olduğu gibi Doğu bölgesinde de haşhaşla mücadele amaçlı çok önemli yatırımlar yapılmıştır. Ancak yapılan bütün çabalara rağmen Çizelge 4.1 bölgeyi haşhaş üretimi açısından üçüncü sıralarda göstermektedir. Bölgenin üçüncü sırada yer alması, haşhaş için uygun ve verimli topraklara sahip olması, Pakistan ile sınırı olması ve yetersiz güvenlik şartlarına bağlanabilmektedir. Bunun yanında Çizelge 4.5'te gösterildiği gibi Güney ve Batı bölgesine göre Doğu bölgesinin haşhaş arzının fiyata karşı gösterdiği tepkinin daha fazla olduğunu görülmektedir. Dolayısıyla bir taraftan son 5 yılda gittikçe artan kötü güvenlik şartları, diğer taraftan son yıllarda yükselen fiyat bölgenin haşhaş üretiminin iki kat artmasını sağlamıştır.

Üç ilden oluşan Kuzey Doğu bölgesinin iki ilinde (Kunduz ve Takhar), 2008'den bu yana haşhaş üretimi sıfırlanmıştır. Ancak Badakhshan ilinde 2012-2015 dönem aralığında haşhaş üretimi iki kata çıkmaktadır. Fiyata duyarlılığı açısından bölgenin haşhaş arzının daha esnek olduğu görülmektedir (Çizelge 4.6). Dolayısıyla güvenlik meselesinden ziyade bölgenin Tacikistan yoluyla Rusya'ya yakın olması, son yıllarda artan fiyat ve bunun yanında dendiği gibi haşhaşın zor şartlara da uyum göstermesi özelliği bölgenin haşhaş üretiminin üzerindeki en önemli faktörlerdir denilebilir.

Güvenlik şartları daha iyi ve dolayısıyla hükümetin egemenliğinin daha güçlü olduğu Merkez ve Kuzey bölgesinde haşhaş üretimi en aza indirgenmiştir. Fakat koalisyon hükümeti dönemi (son 3 yılda) bir taraftan güvenlik şartlarının kötüye gitmesi ve diğer taraftan haşhaş fiyatının yükselmesi, bu bölgelerde de haşhaş ekiminde artışa sebep olmuştur. Fiyat esnekliği açısından bölgeler arasında en esnek arz Kuzey bölgesine aittir (Çizelge 4.7). Dolayısıyla 2011 ve 2012 yılları arasında gerçekleşen yüksek fiyat, sonraki yıllarda çok büyük bir miktarda üretimin artmasına neden olmuştur. Mesela 2012'de 177 hektar eken kuzey bölgesinin, 2015'te bu rakamı 1875 hektara çıkardığı görülmektedir.

Son yıllarda yükselen fiyat trendi hemen hemen her bölge için geçerlidir ancak bölgenin

haşhaş arzının fiyata karşı gösterdiği tepkiye bağlı olarak üretimin arttığını görmekteyiz. Örneğin; haşhaş arzı fazla esnek olmayan Merkez bölgesi 2010'dan itibaren yükselen fiyat sonucu 2012'de 120 hektar haşhaş ekmesine rağmen, 2015'te ancak 321 hektara çıkmıştır. Arzın fiyat esnekliğinde doğal olarak, hükümetin politikalarının, güvenlik koşullarının ve alternatif ürünlerin fiyatının da belirleyici bir etken olduğu açıktır.

Genel olarak modellerin çıktısına bakıldığında İyi Performans Takdir Etme ve Alternatif Geçim Programının haşhaş üretimi üzerinde önemli bir negatif etki göstermiştir. İyi Performans Takdir Etmenin başarısının nedeni, Güney bölgesinde olduğu gibi yapılan yatırımların değil tersine bu programın çerçevesinde yatırımların üretimi en aza indirgeyen bölgelere yapılmasıdır. Alternatif Geçim Programı haşhaş yerine alternatif bir geçim kaynağının sağlanması peşinde olduğu için haşhaşın fiyatıyla doğrudan ilişkilidir. Örneğin Kuzey bölgesi sahip olduğu farklı şartlar nedeniyle bir istisna olarak kabul edildiğinde, haşhaş arzının fiyata karşı daha çok esnek olduğu bölgeler, haşhaş arzının esnek olmadığı bölgelere nazaran daha çok başarı göstermiştir. Çünkü arzın fiyat esnekliği rakip ürünlerin bulunup bulunmamasıyla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla Doğu ve Kuzey Doğuda haşhaş arzının daha çok esnek olması nedeniyle bu politika başarılı olmuştur.

Taliban veya IŞİD ve haşhaş ekimi arasında tamamen doğrusal bir ilişki olduğunu söylemek doğru bir ifade olmasa da birincisi, Taliban'ın bulunduğu bölgelerde hükümetin haşhaşla mücadele politikaları başarısızlığa uğratılmaktadır. İkincisi, ABD ve NATO'nun haşhaşla mücadelesine karşı, haşhaş üretimini savunmak Taliban anlayışına göre bir cihat sayılmaktadır. Üçüncüsü ise haşhaş üretiminden toplanan Uşur (bir çeşit dini vergi 1/10) Taliban'ın en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Örneğin 0,57 milyar dolarlık (UNODC 2015) ham haşhaş gelirinin %10'unu eğer Taliban elde edebildiyse, Taliban için 0,057 milyar dolarlık bir gelir sağlamış demektir.

Doğu, Kuzey Doğu, Batı, Merkez, Kuzey ve Güney'de son dört yıldır uygulanmakta olan CARD-F'nin haşhaş ekiminin sınırlandırılmasındaki etkisi açıkça belli olmamaktadır. Bunun nedeni bu program uzun süreli ve altyapısal bir politikanın

üzerine yürütüldüğü için, programın haşhaş sınırlandırmasının üzerine etkisini daha sonraki yıllarda değerlendirmek daha mantıklı olacaktır. Bunlara ek olarak son yıllarda dış ülkelerin desteklerinin azalması ve güvenlik şartlarının kötüleşmesi Afganistan'da ekonomik krize neden olmuştur. Dolayısıyla işsizlik oranı artmakta ve genel fiyat seviyeleri yükselmektedir. Bu şartlar zor durumda kalan çiftçiyi, son yıllarda uyuşturucuya olan dünya talebinin artan trendi nedeniyle fiyatı yüksek olan haşhaş üretimine kaydırmaktadır. Dolayısıyla tespit edilen fiyatın önemliliğinden yola çıkarak Felbab-Brown (2016) da temas ettiği gibi haşhaş üretimi trendinde görülen bazı dönemsel düşüşlerin fiyatla bağlantılı olduğu söylenebilmektedir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmada kullanılan modeller double-Log, semi-Log ve aynı zamanda normal lineer modellerden oluşmaktadır. Model formun seçilmesinde en önemli faktörü verilerin yapısı oluşturmaktadır. Örneğin ister zaman serisi olsun ister panel veya diğer veri formlarında, bazen varyans değişikliğinden dolayı Heteroscedasticity problemiyle karşılaşmaktadır. Böyle durumlarda Log alınarak veya kesitlerin farklarını ortadan kaldırarak verilerin daha uygun hale gelmesi sağlanacak ve böylece varyans ve benzeri problemler düzeltilmiş olup ekonomik ve mantıksal olarak daha güvenilir bir tahmine ulaşmıştır.

Modellerin sonuçlarına göre, haşhaş üretimini etkileyen en önemli faktörler arasında ilk başta fiyat yer almaktadır. İstisnasız tüm bölgelerde fiyatın önemli bir faktör olmasıyla birlikte haşhaş üretiminin fiyata karşı gösterdiği tepki bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Tahmin edilen modellere göre Kuzey bölgesinin arz fiyat elastikiyeti 0,84, Kuzey Doğu bölgesinin fiyat elastikiyeti 0,83, Doğu bölgesinin fiyat elastikiyeti 0,74, Merkez bölgesinin fiyat elastikiyeti 0,64, Batı bölgesinin fiyatı elastikiyeti 0,44 ve Güney bölgesinin fiyat elastikiyeti 0,004 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen tahminler ayrıca genel olarak haşhaş arzının elastikiyet açısından elastik olmadığını göstermektedir. Ayrıca fiyatın önemliliğinden yola çıkarak haşhaş üretimi trendinde görülen bazı dönemsel düşüşlerin fiyatla bağlantılı olduğu söylenebilmektedir.

Uygulanan politikalar arasında Taliban'ın 2001'de uyguladığı yasaklama benzeri görülmemiş bir yasaklama olarak görülmektedir. Bu politikanın ülke genelinde uygulanması üretim alanı %97 veya 21811,5 hektar kadar azalttığı görülmüştür. Taliban'ın getirdiği yasaklamanın bölgesel sonuçlarına bakıldığında Güney bölgesi, Batı bölgesi, Doğu bölgesi ve Merkez bölgesinin haşhaş üretimini sırasıyla %99, %99, %98 ve %77 kadar azaldığı tespit edilmiştir. Kuzey Doğu'da uygulanmadığı için ve Kuzey bölgesinde o dönemde haşhaş üretimi fazla yaygın olmadığından çok önemli bir etkisi görünmemektedir. Fakat bu program haşhaş üretimini her ne kadar güçlü bir şekilde sınırlandırmış olsa da bir yandan çiftçilerin altında ezildiği borçlar, diğer

tarafından dünyada afyon fiyatını yükseltmesi sebebiyle daha sonraki yılların üretiminde eşi görülmemiş bir artışa neden olmuştur.

Yeni hükümetin politikaları arasında, İyi Performansı Takdir Etme politikasının ülke genelinde ve Alternatif Geçim Programı'nın ise bazı bölgeler düzeyinde amacı doğrultusunda etkili olduğu görülmüştür. Ülke genelinde bakıldığında PGPI'nin uygulanması uygulanmaması durumuna göre haşhaş üretim alanında %52 veya 11736,15 hektar kadar azalışa neden olmuştur. PGPI'nin bölgesel etkisi de dikkate alındığında Kuzey Doğu ve kuzey bölgesinde bu politikanın etkisi önemliyken diğer bölgelerde önemlilik göstermemektedir. PGPI Kuzey ve Kuzey Doğu bölgesinin haşhaş üretiminde sırasıyla %93 ve %91 veya marjinal etki açısından 4456,54 ve 5403,51 hektar kadar azaltmaya sebep olduğu görülmüştür. İyi Performans Takdir Etme programının başarısının sebebi, diğer bazı programların tersine haşhaş üretimi fazla olan bölgeler yerine üretimi aza indirgeyen illerde bu program çerçevesinde yatırımlar yapılmasıdır. Bunların dışında uygulanan tüm politikalar başarısız olarak değerlendirilmiştir.

Haşhaşla mücadele politikalarının başarısızlığının temelinde yanlış planlama, güvenlik şartları, bölgeler düzeyinde sınıra yakınlık, son yıllarda gerçekleşen ekonomik kriz ve genel olarak gittikçe artan dünya uyuşturucu tüketimi görülmektedir. Tersine diğer politikaların başarısızlığının nedeni ise, Güney bölgesinde olduğu gibi üretimi fazla olan bölgelere yatırım yapılmasının haşhaş ekimini her açıdan kazançlı hale getirmesine bağlanabilmektedir. İyi Performans Takdir Etme programının başarısının diğer bir nedeni, programın valiler arasında rekabet ortamı oluşturarak yolsuzluğu aza indirgemesidir. Haşhaş üretimi üzerine negatif etki yapan politikalardan diğer birisi, Alternatif Geçim Programıdır. Bu politikanın uygulanması uygulanmaması durumuna göre karşılaştırılınca Merkez bölgesi, Doğu bölgesi ve Kuzey Doğu bölgesinin haşhaş üretiminde sırasıyla %93, %90 ve %79 kadar azalışa neden olmuştur ki marjinal etki açısından sırasıyla 539, 16508 ve 4655 olarak bulunmaktadır. Fakat bu programın fiyat ve gelir ile yakından alakalı olması, bölgeler arası kıyas yapıldığında arzın esnek olmadığı bölgelere göre arzın daha esnek olduğu bölgelerde daha etkili olduğu

görülmektedir. Ayrıca bölgelerin arz esnekliğinin, iklim ve toprak şartları ve haşhaşın rakibi sayılabilecek ürünlerin bu bölgelerde bulunmasıyla ilişkili olmaktadır. Dolayısıyla kesit etkilerin gösterdiği bölgeler arası üretim farklılığından hareket ederek başta diğer araştırmacılar tarafından da vurgulanmış olan güvenlik ve kanun egemenliği olmak üzere aşağıdaki önerilerin haşhaşla mücadele politikalarında dikkate alınması gerekmektedir;

✓ Analiz sonuçlarına göre uygulanan politikalar arasında haşhaş üretimin sonlandırılması üzerine en fazla etkiye İyi Performansı Takdir Etme programı sahip olmaktadır. Bu politikanın başarılılığının sebebi diğer politikaların tersine bu programın çerçevesinde haşhaş üretimini sonlandırma oranına göre bölgede yatırımlar yapılmasıdır. Dolayısıyla daha fazla haşhaş üreten bölgeler yerine İyi Performansı Takdir Etme gibi haşhaş üretimini sonlandırma oranına göre bölgede yatırımlar yapılması tavsiye edilmektedir.

✓ Bölgesel modellerin analizin sonucunda bölgenin iklim ve coğrafi şartları dolayısıyla bölgelerin arzın fiyat esnekliği açısından farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu durum tüm bölgeler için aynı alternatif ürünün tavsiye edilmesinin uygun olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bölgenin arzın fiyat esnekliği dikkate alınarak alternatif ürünlerin önerilmesi gerekmektedir.

✓ Son yıllarda haşhaşa bir alternatif olarak safranın üretilmesi haşhaş eken çiftçilere önerilmektedir. Ancak Batı bölgesinde artan haşhaş üretim pozisyonu göz önünde bulundurursak bu politikanın başarılı olmadığı söylenebilmektedir. Ayrıca “Helal Ekim” propagandası adıyla haşhaş yerine buğday ve pirinç üretimine yönelen çiftçilere hükümet tarafından hibeler verilmektedir. Ancak analizlerin sonucunda buğday fiyatı hiçbir bölgede anlamlı bir etkisi yokken, pirinç fiyatı sadece Merkez ve Kuzey bölgesinde anlamlı çıkmıştır. Buna dayanarak haşhaş için buğday ve pirincin uygun bir rakip ürünü olmadığı söylenebilmektedir. Dolayısıyla önerilen alternatif ürünlerin hem bölgenin iklim şartlarına uyumlu olması hem de fiyat açısından haşhaşla rekabet edebilecek düzeyde olması gerekmektedir.

- ✓ Ülke modelinde verilen kesit etkilerinden hareket edilirse, coğrafik konumu bölgelerin haşhaş üretimin üzerine önemli bir etkisi olduğu söylenebilmektedir. Yani yabancı ülkelerin sınırına yakınlığı dolayısıyla uyuşturucu piyasalara yakın bölgeler daha fazla haşhaş ektiği görülmüştür. Bundan dolayı alternatif ürünlerin fiyat açısından haşhaşla rekabet edebilecek seviyede olması için hem Afganistan hükümetinin hem de haşhaşla mücadele konusunda Afganistan hükümetinin ortaklarının alternatif ürün için dış piyasa oluşturması gereklidir.
- ✓ Yine bir taraftan fiyatın haşhaş üzerine önemli derecede etkisi, diğer taraftan Şekil 1.1'de görülen sürekli artan uyuşturucu kullanım trendi dikkate alınır, çoğunlukla başarısızlığa uğrayan arz azaltıcı yatırımlar yerine, fiyatı tetikleyen dünya piyasasının sürekli artan talebini azaltmak için etkili tedbirlerin alınması gerekli olduğu düşünülmektedir. Bunun gibi tedbirler fiyatı düşürerek üretim azaltılabilmektedir.
- ✓ Haşhaş üretiminde birinci sırada yer alan Güney bölgesinde haşhaş üretiminin fiyata karşı gösterdiği tepki çok düşük olduğundan bölgenin haşhaş üretimini etkileyen faktörler daha detaylı araştırmaları gerektirmektedir. Bu durum ayrıca Batı bölgesi için de geçerli olmaktadır.
- ✓ Çalışmanın karşı karşıya olduğu en ciddi kısıtlarından birisi buğday ve pirinç dışında haşhaşa rakip sayılabilecek diğer ürünlerin fiyatı ve aynı zamanda işgücü ücreti, gübre ve motorin gibi girdi fiyatlara çalışmanın ulaşamamasıdır. Bu değişkenler çalışmaya katılarak daha güçlü tahminlerin yapılması mümkün olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Anonim, 2016a.CSO. <http://www.cso.gov.af/fa/page/demography-and-socile-statistics/demo-graph-statistics/3897111> -(25.12.2016).
- Anonim, 2016b. <http://mcn.gov.af/fa/page/5138> -(28.12.2016).
- Anonim, 2017a. CARD-F <http://www.cardf.gov.af/> (04.20.2017).
- Anonim, 2017b. Vajehyab.
<https://www.vajehyab.com/?q=%D8%AE%D8%A7%D8%B4+>
- Anonim, 2017c.
<http://tdk.gov.tr/index.php?option=comgts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59482c58a287d0.58894386> -(19.06.2017)
- Asteriuo, D. & G. Hali. S., 2011. Applied Econometrics. Palgrave Macmillan No 177,181p, New York, USA.
- Bagley Jr, H. E. 2004. Afghanistan: Opium cultivation and its impact on reconstruction. Army War Coll Carlisle Barracks Pa.
- Benoit, K. (2011). Linear regression models with logarithmic transformations. *London School of Economics, London*, 22(1), 23-36.
- Blanchard, C. M. 2009. Afghanistan: Narcotics and us policy. DIANE Publishing.
- Booth, M. 2013. Opium: a history. St. Martin's Griffin.
- Brooking, 2016. Afganistan Index. BROOKING. Kabil,Afghanistan. 33 pp.
<https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/index20160330.pdf>-(28.12.2016).
- Chouvy, P. A. 2008. Licensing Afghanistan's opium: solution or fallacy?. *Caucasian Review of International Affairs*, 2(2), 101-6.
- Chouvy, P. A. 2011. Finding an alternative to illicit opium production in Afghanistan, and elsewhere. *International journal of environmental studies*, 68(3), 373-379.
- Farrell, G., & Thorne, J. 2005. Where have all the flowers gone?: evaluation of the Taliban crackdown against opium poppy cultivation in Afghanistan. *International Journal of Drug Policy*, 16(2), 81-91.
- Favre, R. 2005. Exploring the Roots of Opium and Illicit Economy in Afghanistan. 21pp.
- Fay, P. W. 1975. The Opium War. ABD 502pp.
- Felbab-Brown, V. 2005. Afghanistan: When counternarcotics undermines counterterrorism. *Washington Quarterly*, 28(4), 55-72.
- Felbab-Brown, V. 2016. Drugs and Counternarcotics Policies in Afghanistan, Improving the Prospects for Success. *Journal of Drug Policy Analysis*.
- Glaze, J. A. 2007. Opium and Afghanistan: reassessing US counter-narcotics strategy. Army War Coll Carlisle Barracks Pa.
- Goodhand, J. 2005. Frontiers and wars: the opium economy in Afghanistan. *Journal of Agrarian Change*, 5(2), 191-216.
- Greenfield, V. A., & Paoli, L. 2012. If supply-oriented drug policy is broken, can harm reduction help fix it? Melding disciplines and methods to advance international drug-control policy. *International Journal of Drug Policy*, 23(1), 6-15.
- Hancock, D. 2012. Center for Foreign Policy and International Studies Issue ,The Cornell Roosevelt Institute Policy Journal, (3),14-16.

- Jalali, A. A. 2006. The future of Afghanistan. *Parameters*, 36(1), 4.
- Jelsma, M. 2005. Learning lessons from the Taliban opium ban. *International Journal of Drug Policy*, 16(2), 98-103.
- Kamminga, J. 2006. The political history of Turkey's opium licensing system for the production of medicines: lessons for Afghanistan. Senlis Council, May.
- Kapoor, L. 1995. *Opium poppy: botany, chemistry, and pharmacology*. CRC Press.
- Kritikos, P. G., & Papadaki, S. P. 1967. The history of the poppy and of opium and their expansion in antiquity in the eastern Mediterranean area. UN.
- Kritikos, P. G., & Papadaki, S. P. 1967. The history of the poppy and of opium and their expansion in antiquity in the eastern Mediterranean area. *Bulletin on narcotics*, 19(3), 17-38.
- Lujala, P. 2002. *Coca bush, opium poppy and cannabis*. Norwegian University of Science and Technology.
- MacDonald, D., & Mansfield, D. 2001. *Drugs and Afghanistan*. *Drugs*, 8(1), 1-6.
- Mansfield, D. 1999. Alternative development: the modern thrust of supply-side policy. *Bulletin on Narcotics*, 51(1), 19-43.
- Mansfield, D. 2001. Alternative development in Afghanistan: The failure of quid pro quo. In *International Conference on Alternative Development in Drug Control and Cooperation*, Feldafig (pp. 17-22).
- Mansfield, D. 2004. What is driving opium poppy cultivation? Decision making amongst opium poppy cultivators in Afghanistan in the 2003/4 growing season. In *Paper for the UNODC/ONDPC second technical conference on drug control research* (pp. 19-21).
- Mercille, J. 2011. The Us "War On Drugs" In Afghanistan: Reality or Pretext?. *Critical Asian Studies*, 43(2), 285-309.
- MNC, 2005. *Alternative Livelihood Magazine*. Afganistan Haşhaşla Mücadel Bakanlığı. Kabil, Afganistan 60pp. https://www.unodc.org/pdf/Alternative%20Development/Afganistan_Mapping.pdf .(19.06.2017)
- Nadiri, P. 2015. *Good Performers Initiative Magazine*, MNC, Kbili, Afganistan 42pp.
- Piazza, J. A. 2012. The opium trade and patterns of terrorism in the provinces of Afghanistan: An empirical analysis. *Terrorism and Political Violence*, 24(2), 213-234.
- Sigar, 2016. *Challenges to Effective Oversight of Afghanistan Reconstruction Grow as High-Risk Areas Persist*. Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction. Kabil, Afganistan 18 pp <https://www.sigar.mil/pdf/testimony/SIGAR-16-18-TY.pdf> – (28.12.2016).
- Unaid, 2016. *Global AIDS Update*. United Nations Programme on HIV/AIDS. Cenevre, İsviçre. 13 pp. http://www.unaids.org/sites/default/files/media_asset/global-AIDS-update-2016_en.pdf-(27.12.2016).
- Unaid. 2016. *Global AIDS update*. Cenevre İsviçre. 13pp. http://www.unaids.org/sites/default/files/media_asset/global-AIDS-update-2016_en.pdf
- Unodc, 2013. *Afghanistan opium survey*. Uited Nation Office on Drug and Crime. Kabil, Afganistan. 118 pp. https://www.unodc.org/documents/cropmonitoring/Afghanistan/Afghan_Opium_survey_2013_web_small.pdf – (28.12.2016).
- Unodc, 2015a. *Afghanistan Drug Report*. United Nation Office on Drugs and Crime.

- Kabil, Afganistan. 98pp.
https://www.unodc.org/documents/afghanistan/UNODC-DRUG-REPORT15-ONLINE-270116_1.pdf -(27.12.2016).
- Unodc, 2015b. World Drug Report. United Nation Office on Drugs and Crime. Viana, Avusturya. 118 pp. https://www.unodc.org/documents/wdr2015/World_Drug_Report_2015.pdf
- Unodc, 2015c. Southeast Asia Opium Survey 2015. Bangkok, Thailand. 108pp. https://www.unodc.org/documents/crop-monitoring/sea/Southeast_Asia_Opium_Survey_2015_web.pdf
- Unodc, 2016a. Afghanistan opium survey. United Nation Office on Drugs and Crime. Kabil, Afganistan. 12pp. <https://www.unodc.org/documents/press/releases/AfghanistanOpiumSurvey2016.pdf> -(28.12.2016).
- Unodc, 2016b. World Drug Report. United Nation Office on Drugs and Crime. Viana, Avusturya. 107 pp. https://www.unodc.org/doc/wdr2016/WORLD_DRUG_REPORT_2016_web.pdf -(27.12.2016).
- Unodc, 1999. Bulletin On Narcotics. United Notion Office on drug and crime. Viana, Avusturya. 134pp. https://www.unodc.org/pdf/bulletin_1999-01-01_1.pdf - (29.12.2016).
- Watson, M. S. 2005. Oxford handbook of palliative care. Oxford University Press, USA.
- Wong, J. Y. W. 2002. Deadly dreams: Opium and the Arrow war (1856-1860) in China. Cambridge University Press.
- World Bank, 2017. <http://data.worldbank.org/country/afghanistan> (06.21.2017).
- World drug report 2016
https://www.unodc.org/doc/wdr2016/WORLD_DRUG_REPORT_2016_web.pdf
- Yavuz, F. & Akbulut, Ö. 2002. Türkiye Sığırcılık Sektöründe İslah ve Destekleme Politikalarının Etkinliği üzerine Bir Araştırma Turk J Vet Anim Sci 27 645-650.
- Yavuz, F. 2004. An analysis of the impacts of production quotas and URA provisions on Turkey's sugar sector. Turkish Journal of Agriculture and Forestry, 28(2), 125-130.
- Yazdani, D. Shamsali, R. Shahnazi, S., 2002. مروري بر گیاه خشخاش (. Papaver somniferum L). Journal of Medicinal Plants. 5. 11p, Tahrán, İrán.

ÖZGEÇMİŞ

05.04.1991 tarihinde Afganistan'ın Badakhshan ilinin Shuhada ilçesinde doğdu. İlkokul ve liseyi Hamidi lisesinde tamamladı. 2009'da Balkh Üniversitesi Ziraat Fakültesinin Bahçe Bitkileri Bölümünde lisans eğitimine başladı ve 2012 yılında mezun oldu. 2013 yılında Türkiye Bursunu kazandı. 2013/2014 DİLMER'de Türkçe dil eğitimini aldıktan sonra 2014-2015 yılları arasında bilimsel hazırlığı tamamlayıp 2015'ten beri Atatürk Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü Tarım Ekonomisi bölümünde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.